

Mantık Araştırmaları Dergisi

Journal of Logical Studies

Mantıkçı ve Şarih Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib'in Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

Yazar(lar) | Author(s): Alaattin TEKİN

Bu makaleyi kaynak gösterin | Cite this article:

Tekin, A. "Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib'in Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri". Mantık Araştırmaları Dergisi 4 (2022): 63-103

Bu makaleye çevrimiçi ulaşın | See this article online:

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2478834>

ISSN 2687-3125 | e-ISSN 2687-3125

Mantıkçı ve Şarih Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib'in Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri*

Alaattin TEKİN**

 ORCID: 0000-0002-7007-7746

Özet

Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, İbn Sînâ ile çağdaş olmasına rağmen hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında ülkemizde sınırlı sayıda bilimsel çalışma bulunmaktadır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde Ebü'l-Ferec'in Antikçağ felsefî mirasa vakıf olduğu, onun ortaya koyduğu şerh ve telif tarzı eserlerde gözlemlenir. Ayrıca günümüze ulaşan *Eisagoge Şerhi* ile *Kategoriler Şerhi*, Helenistik şarihlerin şerhlerine hem içerik hem de biçim açısından benzer özellikler taşır. Bu durum Ebü'l-Ferec'in İskenderiye felsefe geleneğinin İslâm dünyasında önemli bir temsilcisi olduğunu ortaya koyar. Ebü'l-Ferec, tıpta Galenci ve felsefede ise Aristotelesçi geleneğin önemli bir savunucusudur.

Ebü'l-Ferec'in Hıristiyan oluşu ve dini bir makamda bulunması onun bu alanda da nitelikli eserler kaleme almasına imkan sağlamıştır. Özellikle hem ibadet hem de itikat seviyesinde metinler yazması ve kutsal kabul edilen dört *İncil* metnini bir arada şerh etmesi dikkate değer bir durumdur. Genel olarak bu çalışmada; Ebü'l-Ferec'in hayatı, ilmî kişiliği, hocaları, öğrencileri, felsefe, mantık, tıp ve Hıristiyanlık öğretisine yönelik ortaya koyduğu eserleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Mantık, Tıp, Hıristiyanlık, Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, İbn Sînâ.

Logician and Commentator Abû Al-Faraj 'Abd Allâh Ibn Al-Tayyib's Life, Scientific Scholarly and Works

Although Abû Al-Faraj 'Abd Allâh Ibn Al-Tayyib is contemporary with Ibn Sînâ, there are a limited number of scientific studies about his life, scientific personality, and works in our country. As a result of our research, Abû al-Faraj's knowledge of the ancient philosophical heritage can be observed in the commentary and copyright works that he put forward. In addition, the *Commentary on Eisagoge* and

* Bu makale Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Mantık Anabilim Dalı Doktora çalışması bağlamında "Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi" başlıklı tezden üretilmiştir.

** Dr. Arş. Gör., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Mantık Anabilim Dalı, alaatekin@gmail.com

Alaattin TEKİN

the *Commentary on Categories*, which have survived to the present day, have similar features to the commentaries of the Hellenistic commentators in terms of both content and form. This situation reveals that Abû al-Faraj was an important representative of the Alexandrian philosophical tradition in the Islamic world. In short, Abû al-Faraj is an important defender of the Galenist in medicine and the Aristotelian in philosophy.

The fact that Abû al-Faraj was a Christian and held a religious office enabled him to write quality works in this field as well. It is especially remarkable that he wrote texts at both the level of catechism and theology, and that he commented on the four Gospel texts considered sacred. In general, this study will focus on Abû al-Faraj's life, scientific scholarly, teachers, students, and his works on philosophy, logic, medicine, and Christianity.

Keywords: Philosophy, Logic, Medicine and Christianity, Abû al-Faraj 'Abd Allâh Ibn al-Tayyib, Ibn Sînâ.

Giriş

İbn Sînâ ile çağdaş olan ve onun felsefî alanda ciddi eleştirilerine maruz kalan Ebü'l-Ferec'in hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında ülkemizde sınırlı sayıda bilimsel çalışmaların olduğunu fakat onu bütüncül bir şekilde anlamamıza imkan sağlamadığını söyleyebiliriz. Bu sebepten ötürü çalışmamızı, onun ansiklopedik bakış açısını anlamamıza katkı sağlaması açısından hayatını, ilmî kişiliğini ve eserlerini ele alarak inceleyeceğiz.

1. Ebü'l-Ferec'in Doğumu, İsmi, Künyesi, Nisbeleri ve Ölümü

Ebü'l-Ferec'in doğum tarihi hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte genellikle 980 yılında Bağdat'ta doğduğu kabul edilmektedir.¹ Kendisinin Abbâsî devletinin halifeliklerini yapan Kâdir İbn İshâk İbn Muktedir (991-1031) ve Kâim bin el-Kadir'in (1031-1075) döneminde yaşadığı bilinmektedir.²

¹ Nicholas Rescher, *The Development of Arabic Logic*, (London: 1964), 155; Julian Faultless, "Ibn al-Tayyib", *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History (900-1050)*, ed. David Thomas, Alex Mallett, vol 2, (Brill: Leiden, 2010), 667-697; Ferruh Özpilavcı, "Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in Eisagoge Şerhi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, (105-149), (2009), 115; Ali Hüseyin el-Câbirî, *Ebü'l-Ferec b. et-Tayyib el-Bağdâdî Reisu Beytü'l-Hikmetü'l-Abbâsî*, (Bağdat: Beytü'l Hikme, 2002), 189.

² Câk İshak, "Makaletü fi Tövbeti li İbni't-Tayyib'in Önsözü", *Mecelletü Beyne'-Nahreyn*, C. 17, (40-63), (Irak 1989), 41.

Filozofumuzun tam ismi künyesiyle birlikte Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib el-İrâkî, el-Bağdâdî'dir.³ Ancak Abdullah İbn Ali Ebî İsâ eş-Şemmâs el-İbâdî kaynaklı olarak daha sonraki elyazmalarında ortaya çıkan karışıklıktan ötürü zaman zaman, Ebü'l-Ferec isminin kendisiyle çağdaş bir başka yazarın (kâtibi olabilir) ismiyle ifade edilmektedir.⁴ Araştırmalarımıza göre tabakât kitaplarının hemfikir olduğu isim, Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib el-İrâkî, el-Bağdâdî'dir.

Ebü'l-Ferec, "feylesûf", "imâm", "fâziletli", "hekim", "tabib", "öncekilerin kitaplarına ve sözlerine muttâli" ve "araştırma ve incelemede müctehid" gibi lakaplar ile de anılmıştır.⁵ Bütün bu ifadeler Bağdat'ta yetişmiş önemli şahsiyetlerden kabul edilen Ebü'l-Ferec'in ilim alanında ansiklopedik bir bakış açısına sahip olmanın yanında Helenistik döneme de vakıf olduğunu gösterir.

Kaynaklarda Ebü'l-Ferec'in ölüm tarihi ile ilgili hicri 435 miladi 1043 yılında teşrin-i evvelin yani Ekim ayının sonlarına doğru vefat ettiği zikredilmektedir.⁶ Başka bir kaynakta ise hicri 434 miladi 1042 yılı şeklinde geçmektedir.⁷ Ancak tercih edilen ölüm tarihi 1043 yılıdır. Kendisi Bağdat'ta bulunan Dartâ kilisesinde defnedilmiştir. Kabrinde ise "meşhur feylesûf" ibaresinin yazılı olduğu, kabri üzerinde inşa edilen yapının 1300 yılından önce meydana gelen sel suları tarafından yıkıldığı ifade edilmektedir.⁸

1.2. Kişiliği

1.2.1. Sosyal Kişiliği

X. ve XI. asırda Abbasî devletinin başkenti Bağdat, mevcut İslâm kültürünün yoğun bir şekilde yaşandığı ve dünyanın en önemli kültür ve eğitim merkezi olan bir şehir konumundaydı.⁹ Böyle bir ortamda yetişen

³ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ fi-Tabakâti'l-Atibbâ*, thk. Nizâr Ridâ, (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998),323. İbnu'l-Kıftî, *İhbâru'l-ulemâ bi- Ahbâri'l-Hûkemâ*, thk. İbrahim Şemsuddin, (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l- İlmiyye, 2005), 172; J. Assemani, *Bibliotheca Orientails De Scriptoribus Syris Nestorianis, III*, (Roma: 1725), 544-548.

⁴ Julian Faultless, "İbn al-Tayyib", 667.

⁵ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 323; İbnu'l-Kıftî, *İhbâru'l-ulemâ*, 172.

⁶ İbnu'l-Kıftî, *İhbâru'l-ulemâ*, 172; Bar Hebraeus, *Abu'l-Ferec Tarihi*, 301.

⁷ Amr b. Metâ, *Kitabu'l-mecdel...* 99.

⁸ Yûsuf Habî, "Ebu'l-Ferec Abdullah b. Et-Tayyib", *Mecelletü'l-mücmê'- el-İlmi'l-İrâkî*, C. 4, 33, (238-271), (Bağdat: 1986), 251.

⁹ Yûsuf Habî, "Ebu'l-Ferec Abdullah b. Et-Tayyib", 238.

Ebü'l-Ferec'in dinî bir mevkide bulunması, Bağdat ve dışından gelen insanları tedavi etme konusunda uzman bir doktor olması ve antik geleneğe vukûfiyeti sayesinde kendisi Bağdat'ta toplum tarafından sevilen ve sayılan bir filozof olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Her ne kadar Bağdat Okulunun başkanlığını yürüttüğü ifade edilse bile¹⁰ bu anlamda net bir bilgiye sahip değiliz.¹¹ Ancak kendisi yukarıda zikrettiğimiz özelliklerinden ötürü birçok düşünür ve âlimin onun etrafında toplanması ve rahle-i tedrisinden geçmesi Ebü'l-Ferec'in toplumda muteber bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca kendisine talebe olmak isteyenlerin herhangi bir dine bağlı olma şartı olmamasına rağmen hac zamanına yakın kendisinden ilim tahsil etmek üzere Acem diyarından gelen iki öğrenciye hac ibadetlerini yerine getirmeleri koşuluyla ders verebileceğini söylediği aktarılır.¹² Ebü'l-Ferec'in Nestûrî bir Hıristiyan olmasına rağmen kültürel ve felsefî alanda zengin mirası tevarüs eden Bağdat'ta her kesime eşit bir şekilde davranması, meclisine gelen, ilim talep eden her öğrenciye eşit mesafede olması ve farklı kesimlerin de ilmî ve kişisel saygısını kazanması dikkate değerdir.

1.2.2. İlmî Kişiliği

Ebü'l-Ferec'in yaşadığı ilmî çevreye bakıldığında, filozofumuz ilim tahsil etmeye başladığı andan itibaren büyük bir ilim halkasının içinde olduğu görülür. Bu ilim halkasında hocaları olarak Bağdat Okulunun başında bulunan ve hoca-talebe şeklinde tevarüs eden geleneğin içerisinde yer alan Ebü Bîşr Mettâ, Fârâbî Yahya İbn 'Adî (ö.974) gibi filozoflar yer alır. Onların yetiştirmiş oldukları öğrencileri ise, İbn Zür'a (ö.1008) ve İbnü'l-Hammâr (Hasan b. Suvâr) gibi kimselerdir.¹³ Bu geleneğin içerisinde Ebü'l-Ferec doğrudan İbn Zür'a'dan felsefeyi, İbnü'l-Hammâr'dan da tıp ilmini tahsil etmiştir.¹⁴ Ardından Bağdat'ın batısında Dicle'nin kenarında Büveyhî Emîri Adudüddeve'nin (ö. 983) 981 yılında

¹⁰ Nicholas Rescher, *The Development of Arabic Logic*, 35.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ahmet Kayacık, *Bağdat Okulu ve İslâm Düşüncesindeki Yeri*, (İstanbul: Üniversite Kitapevi Yayınevi, 2004); Alaattin Tekin, *Yahya İbn 'Adî'nin Mantık Anlayışı*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

¹² İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 324.

¹³ Nicholas Rescher, *The Development of Arabic Logic*, 35; Ahmet Kayacık, *Bağdat Okulu*,51-112.

¹⁴ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 324; Mehmet Vural, *İslâm Felsefesi Tarihi, İslâm Düşüncesinin Tarihsel Seyri*, (Ankara: Elis Yayınları, 2018), 84.

yaptırdığı ve İslâm dünyasında X. yüzyılda kurulan en ünlü hastane olan Bîmâristân-ı Adudî'de tıp ilmini tahsil etmiştir.¹⁵ Daha sonra kendisi uzun bir müddet araştırma ve incelemeye meraklı uzman bir tabip olarak öğrenci yetiştirmiş ve hastaları burada tedavi etmiştir.¹⁶ İyi bir tabip olmasından dolayı şöhreti kısa zamanda Bağdat dışına da yayılmıştır. Öyle ki Bağdat dışında oturup onun elinden şifa bulmak isteyen hastalar Bîmâristân-ı Adudî'ye gelmişlerdir. Ayrıca kendisinin tıp alanında bu kadar mahir olması İbn Sînâ (ö.1037) tarafından da takdir edilmiştir.¹⁷

Ebü Bîşr Mettâ ve Yahya b. 'Adî sayesinde, birkaç kuşak boyunca gelişerek devam eden Bağdat Okulunun son temsilcisi ve Grek ilminin de son büyük mütercimi Ebü'l-Ferec ile beraber Bağdat'ta bilimsel bir gelenek ortaya çıkmıştır.¹⁸ Yine o, Yunan entelektüel mirasını geliştiren ve sürdüren bilimsel geleneğin son savunucularından biri olmuştur. Kendisinden sonra Bağdat'ta tercüme hareketinin ciddi anlamda tamamlandığı telif, tefsir ve tenkide yönelik eserlerin ortaya konduğu böylece Antik Grek felsefi mirasının geliştirilip şekillendirildiği görülür. Dolayısıyla İslâm dünyası, Grek ilmi ve felsefesine vakıf olmanın ötesine geçerek birçok alanda onu aşabilecek seviyeye ulaştığı söylenebilir.¹⁹

Ebü'l-Ferec'in felsefe, mantık, kelim, mütercim, müfessir (şarih/yorumcu), doğa bilimi, Hıristiyan teolojisi ve edebiyatını da içeren geniş bir bilgi alanına vakıf olması, ansiklopedik bakış açısına sahip olmasına imkân sağlamıştır. Yazıları, o dönemde mevcut olan belirli konulardaki tüm bilgi birikimini ortaya koymasından dolayı ansiklopedik bir girişimi temsil eder. Onun, her şeyden önce, Aristoteles felsefesinin eleştirel bir kabulünden ziyade sistematikleştirmeyi hedefleyen sadık bir yorumcu olmaya çalıştığı ve Aristoteles anlayışının geç antik

¹⁵ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 201, 324; Arslan Terzioğlu, "Bîmâristan", TDV İslâm Ansiklopedisi, (Erişim tarihi: 03.12.2019).

¹⁶ İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l-ülemâ*, 172.

¹⁷ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 324; Beyhâki, *Tetimme-i-sıvâni'l-hikme*, nşr. Muhammed Kürdî Ali (Paris: Dâru-Bîblion, 2007), 43.

¹⁸ Gerhard Endress, "Ibn al-Ṭayyib's Arabic Version and Commentary of Aristotle's De Caelo", *Studia Graeco-Arabica* 7, (İtalya: Pacini, 2017), 229; Peter Adamson, *Philosophy in the Islamic World a History of Philosophy Without Any Gaps* vol. 3, (İngiltere: Oxford University Press, 2006), 57.

¹⁹ Emilio Platti, "Yahyâ ibn 'Adî", *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History (900-1050)*, ed. David Thomas ve Alex Mallett, vol 2, (Boston: Brill Leiden, 2010), 390; Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 82-83.

yorumcuların Yeni Platoncu okul geleneği ile şekillendiği ifade edilmektedir.²⁰

Ebü'l-Ferec, İbn Zür'a ve İbnü'l-Hammâr'ın en iyi öğrencisidir. Kendisi Aristoteles'in günümüze ulaşmamış olan hikmete dair yazdığı eserlere şerh yazmıştır. Ayrıca *Organon* külliyyatının tamamına şerh yazmasına rağmen bunlardan sadece *Kategoriler Şerhi*, *İkinci Analitikler Üzerine* kısa bir şerhi ve *Eisagoge Şerhi* günümüze kadar ulaşmıştır. Galen'in (ö. 210) tıp konusunda yazmış olduğu on altı ciltlik eserine, Hipokrat'ın (ö. MÖ 375) ve Platon'un (ö. MÖ 427) çeşitli eserlerine de şerhler yazdığı kaynaklarda ifade edilmektedir.²¹

İlmî çalışmalarda Ebü'l-Ferec'in yalnızca tercüme işiyle uğraştığını söylemek ve mütercimlik ile sınırlandırmak, ona karşı büyük bir haksızlık olur. Yaşadığı asırda bîmâristanda uzman tabip olarak çalışması, kilisede rahip olarak dinî ritüelleri icra etmesi ve tercüme yapması dışında ele aldığı eserlerin birçoğunu büyük bir müfessir olarak şerh etmesi nedeniyle şöhreti Bağdat dışına yayılmıştır. Bu bağlamda Ebü'l-Ferec'in yaşadığı entelektüel çevrede nasıl karşılandığını görmek, ele aldığı çalışmalarda dil, üslup ve içerik bakımından entelektüel kişiliğini ortaya koymak da bizi aydınlatacaktır.

Buna göre, öncelikle mütercimliğini ele alacak olursak Ebü'l-Ferec'in hangi dillerden tercüme yaptığını irdelememiz gerekmektedir. Ebü'l-Ferec'in yapmış olduğu çeviri ve şerhleri dikkate aldığımızda Süryanice ve Arapça dillerine hâkim olduğu sonucuna varabiliriz. Her ne kadar Bar Hebraeus (ö. 1286), Ebü'l-Ferec'in Süryaniceye hâkimiyetinin az olduğunu söylese de Süryaniceden Arapçaya yaptığı tercüme onun Süryanice ile ilgili ciddi bir birikime sahip olduğunu göstermektedir.²² Ayrıca Süryanice ve Arapça kadar olmasa da Grekçe ve Latince dillerini de bildiğine dair bilgiler mevcuttur.²³ Ebü'l-Ferec'in *Kategoriler* ve *Eisagoge* şerhlerini Helenistik şarihlerin eserleriyle karşılaştırdığımızda hem şekil hem de içerik açısından büyük benzerlikleri barındırması onun Grekçe bildiğine dair bilgileri destekler mahiyettedir. Latince bildiğine

²⁰ Cleopha Ferrari, "Ibn al- Tayyib", *Encyclopedia of Medieval Philosophy Philosophy Between 500 and 1500*, ed. Henrik Lagerlund, (Londra: Springer, 2011), 529.

²¹ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 324-325; İbnü'l-Kıffî, *İhbâru'l-ulemâ*, 172.

²² İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 324-325; Bar Hebraeus, *Abu'l-Ferec Tarihi*, 301.

²³ Beyhâki, *Tetimme-i-sivâni'l-hikme*, 43; eş-Şehrâzûrî, *Nüzhetü'l-ervâh*, 698; Cleopha Ferrari, "Ibn al- Tayyib", 530; Mahmut Kaya, "İbnü't-Tayyib, Ebü'l-Ferec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim, 05.12.2019).

dair ise güçlü delillere sahip değiliz. Zira onun Latince bildiğine dair bilgi Beyhâkî'nin (ö. 1169) *Tetimme-i-svânî'l-hikme* adlı eserinde yer almakta ve Şehrâzûrî'nin (ö. 1288) de *Nüzhetü'l-ervâh* adlı eserinde bu bilgileri olduğu gibi aktardığı görülmektedir.²⁴ Araştırmamız sonucunda Ebü'l-Ferec'in bu iki kaynak dışında Latince bildiğine dair herhangi bir ifadeye rastlayamadık. Dolayısıyla Ebü'l-Ferec'in Latince bilip bilmediğinden emin olamamaktayız.

Bilim dili olarak Antikçağ Batıda Grekçe, V. asırdan sonra Doğuda Süryanice kullanılmıştır. Abbâsî devletinin halifesi Me'mun'un (ö. 833) gördüğü bir rüya üzerine²⁵ devletin resmi projesi olarak tercüme faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi neticesinde bilim dili olarak Arapça tercih edilmiş, tedris ve telif faaliyetleri bu dilde yapılmaya başlanmıştır. O günkü şartlarda Antikçağın eserlerini Grekçe ve Süryaniceden tercüme ederek Arapçaya aktarma görevini çoğunlukla Bağdatlı Hıristiyan Süryaniler üstlendiler. İki asır boyunca gerçekleşen bu tercüme faaliyetleri sayesinde Müslüman ilim adamları ve filozoflar, Antik Yunan dünyasının kaybolmaya yüz tutan önemli eserlerini tercüme ettikten sonra kendileri Arapça şerh ve telif tarzında eserler ortaya koyarak ilim ve felsefede insanlık tarihine önemli katkılar sundular.²⁶

Ebü'l-Ferec'in yazım ve tercüme üslûbu ve niteliği hakkında "şanı yüce, kudreti geniş, ilmi derin, pek çok kitap yazan, öncekilerin kitaplarına ve sözlerine hâkim, araştırma ve incelemeyi seven ve sözü basit" ²⁷ gibi ifadeler kullanılmıştır. Sözlerinin basit olması sayesinde eğitimin kolay öğretilir ve anlaşılır olmasını sağladığı ifade edilebilir. Ayrıca Ebü'l-Ferec'in yazmış olduğu eserlerinin kapalılığından ve sözlerinin uzamasından şikayetçi olup onu eleştirenler de bulunmaktadır.²⁸ Eleştirenlerin birisi de çağdaşı İbn Sînâ'dır. Kendisi Ebü'l-Ferec'in tıp sanatını takdir etmesine ve tıp bilgisinden razı olduğunu belirtir. Ancak İbn Sînâ onun *el-Kuva't-Tabî'iyye* adlı risâlesine reddiye mahiyetinde *Risâle fi'r-Red ile's-Şeyh Ebi'l-Ferec İbni't-Tayyib fi't-Tıb*

²⁴ Beyhâkî, *Tetimme-i-svânî'l-hikme*, 43; eş-Şehrâzûrî, *Nüzhetü'l-ervâh*, 698.

²⁵ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Daru'l-Meârif, Beyrut 1998, 303-304.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Dimitri Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, Lütfü Şimşek (Çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2018; Mustafa Demirci, *Beytül-Hikme, İnsan Yayınları*, İstanbul 1996; Dimitri Gutas, "Origins in Baghdad", *The Cambridge History of Medieval Philosophy V.1 (13-25)*, Cambridge University Press, 2010.

²⁷ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 324-325; İbnu'l-Kıftî, *İhbâru'l-ulemâ*, 172.

²⁸ İbnu'l-Kıftî, *İhbâru'l-ulemâ*, 172; Beyhâkî, *Tetimme-i-svânî'l-hikme*, 43.

adlı eseri kaleme almıştır.²⁹ Ayrıca bu eser 1938 yılında Mirza Mesud Baykal tarafından Şehid Ali Paşa 2034 no'lu yazma nüshasına bağlı kalarak tercüme edilmiştir.³⁰

İbn Sînâ, Ebü'l-Ferec'in felsefe alanında yazmış olduğu eserleri de inceleyerek açıklamalarındaki üslûp bozukluğunu, karışıklığını ve dar bir alanla kendisini sınırladığını ileri sürerek eleştirir. Ayrıca bu kitaplar incelendiğinde burhânî ilimlerde sofistlik ve hitâbet ehlinin görüşlerini kullandığını ve sulûk ettiği sistemin çelişkiler içerdiğini şöyle ifade eder;

“Ebü'l-Ferec'in mantık ve felsefeye dair yazdığı eserler, Irak ekolünden birilerine okutulur ve bizim ekolün haklılık durumu onda kuşkuya neden olursa, kuşku duyduğu yerleri belirleyip bize sorsun. Özellikle de *Fizik* ve *Metafizik* kitaplarındaki kuşkuları belirlesin. Böylece bunlara ilave edilen yorumların ne denli istikametten çıktığını ve alay konusu olduğunu yazalım. Öyle bir tarzda yazarız ki hiç kimsede bir şüphe oluşmaz ve söylediklerimizin doğruluğunda iki kişi bile ihtilafa düşmez.”³¹

İbn Sînâ, Ebü'l-Ferec'in fikir ehline isabet eden akli bir hastalığa yakalandığını ve hastalığı döneminde bu eserlerini yazdığını da ifade eder.³² Yine bazı kaynaklarda İbn Sînâ'nın sohbetlerinde Ebü'l Ferec'e ait felsefi eserlerin satıcıya iade edilmesini ve parasının bile alınmamasını söylediği ifade edilir.³³ Beyhâkî'ye göre çağdaş olan alimler arasında meydana gelen karşılıklı çekememezlik nedeniyle bu durum söz konusu olabilir. Ona göre Ebü'l-Ferec ile İbn Sînâ arasındaki en büyük farkın İbn Sînâ'nın incitici ve sert dille eleştiren biri olmasıdır.³⁴

İbn Sînâ *el-Mübâhesât* adlı eserinde özellikle Bağdatlı Hıristiyan mütercim ve filozofları şöyle eleştirir:

“*Kitabu'l-İnsâf* adlı bir eser yazdım. Orada bilginleri Maşrikî ve Mağribî olmak üzere ikiye ayırdım. Tartışılmaya değer bir durum gerçekleştiğinde Maşrikîleri Mağribîlere muhalif kıldım ve bunu *el-İnsâf*

²⁹ İbn Sînâ, *Risâle fi'r-Red ile's-Şeyh Ebi'l-Ferec İbni't-Tayyib fi't-Tıb, Resâ'il* (içinde) nşr. Hilmi Ziya Ülken, C. I, (Ankara: 1953), 57-71.

³⁰ İbn Sînâ, “Kuva-i erbaa”, çev. Mirza Mesud Baykal, *Türk Tıp Tarihi Arkivi* 2(7),(1938), 70-73.

³¹ İbn Sînâ, *el-Mübâhesât*, (Kum: İntişârât-i Bîdâr, 1413), 83.

³² İbn Sînâ, *el-Mübâhesât*, 82.

³³ Beyhâkî, *Tetimme-i-sivâni'l-hikme*, 43.; eş-Şehrâzûrî, *Nüzhâtü'l-ervâh*, 698.

³⁴ Beyhâkî, *Tetimme-i-sivâni'l-hikme*, 44.

adlı eserimin girişi yaptım. Bu eser 28000 meseleyi kapsamakla birlikte Bağdatlıların zafiyetlerini, eksikliklerini ve cehaletlerini kapsıyordu.”³⁵

Ebü'l-Ferec'in çağdaşı olan Bîrûnî'nin (ö. 1050), İbn Sînâ'ya çeşitli sorular yolladığı ve İbn Sînâ'nın da bunları cevaplamasına rağmen Bîrûnî'nin cevaplara itiraz ederek İbn Sînâ'yı sert bir dille eleştirdiği ifade edilir. Ebü'l-Ferec'in de bu durumdan haberdar olup soruları ve cevapları inceleyince şöyle dediği aktarılır. “Kim insanları elekten geçirirse onu da elekten geçirirler.” O bu konuda Bîrûnî'nin kendisini temsil ettiğini ifade etmektedir.³⁶

İbn Sînâ doğrudan Ebü'l-Ferec'in ifadelerine karşılık olabilecek eleştirilerde bulunsa da bu durum, onun felsefî çalışmalarını küçümsememize ve Ortaçağ İslâm ve Hıristiyan düşüncesindeki rolünü yadsınamıza neden olamaz. Çünkü Ebü'l-Ferec'in Hıristiyan teolojisiyle ilgili meseleleri felsefî bakış açısıyla ele alması, tıp alanında İbn Sînâ'nın takdirini kazanacak kadar mahir olması ve Helenistik döneme ait tıp, mantık ve felsefenin İslâm dünyasında yeniden yorumlanmasında önemli bir yer teşkil eder. Ayrıca Ebü'l-Ferec'in eserlerinin özellikle de mantık ve felsefeye dair yazdığı şerhlerin çoğunluğu günümüze ulaşmamış olsa bile onların sayısı ve isimleri onun entelektüel faaliyetleri hakkında önemli bir indeks oluşturur. Böyle bir indeks bize Ebü'l-Ferec'in büyük bir şarih olması sayesinde mantık, felsefe, tıp ve Hıristiyan teolojisi hakkında geniş bir literatüre sahip olduğu imajını sunar.

Kıfî, *İhbâru'l-Ulemâ* adlı eserinde “ben ve bütün insaf ehli kimseler Ebü'l-Ferec'in unutulmuş ilimleri yeniden canlandırdığını ve bunlardan gizli olanın bir kısmını da ortaya çıkardığını” belirtmesi, Ebü'l-Ferec'i bu şekilde eleştirmenin doğru olmadığını söyleyebiliriz. Ancak kendisinin bir şarih olarak Antikçağı yeniden yorumlaması sayesinde Aristotelesçi Bağdatlı Hıristiyan mütercim ve filozofların zirve noktasını temsil ettiğini göstermesi açısından da önemlidir. Kıfî ayrıca Ebü'l-Ferec'in meşhur öğrencisi İbn Butlân'ın (ö. 1038), hocası hakkında şöyle dediğini aktarır: “Hocamız Ebü'l-Ferec *Metafizik*'in tefsirini yapmak için 20 yılını verdi ve onun üzerine düşünmekten hasta düştü ki bu hastalıktan dolayı neredeyse ruhunu teslim edecekti.” Bu da onun hırsına, çabasına ve ilmi

³⁵ İbn Sînâ, *el-Mubâhesât*, 375.

³⁶ Beyhâki, *Tetimme-i sıvâni'l-hikme*, 44-45; eş-Şehrâzûrî, *Nüzhëtü'l-ervâh*, 698.

talep etmesine delalet eder ki, onda bu hasletler olmasaydı bu sorumluluğu almazdı.³⁷

Şeyh Muvaffakü'd-dîn Yakûb b. İshâk b. Elkaf en-Nasrânî'nin (ö. ?) İbn Ebî Useybia'ya anlattığı anekdot Ebü'l-Ferec'in hem entelektüel hem de dinî kişiliği hakkında önemli bilgiler barındırır. Acem diyarından iki adam Ebü'l-Ferec'in ders halkasına girmek için Bağdat'a geldiler. Ebü'l-Ferec'in ibadet için kilisede olduğunu öğrendiler. Kilisede elinde zincire bağlı bir tütsü bulunmakta ve bunu kilise etrafında gezdirip kiliseyi tütsülemektedir. Namaz (ibadet) vakti bittiğinde Ebü'l-Ferec kiliseden çıktı. İki acem de evine kadar onu takip ettiler. Ebü'l-Ferec bu ikisinin Acem diyarından ilimle iştigal etmek için geldiğini anladı ve onlara; "Siz hac ettiniz mi? Onlar yok dediler. Niçin hacınızı yerine getirmiyorsunuz? Eğer yanımda okumamı ve hocanız olmamı istiyorsanız hacınızı yapmanız gerekir" dedi. Ardından bu iki zat hac ibadetini yerine getirdikten sonra onun yanında ilimle iştigal etmeye başladılar ve onun en güzide öğrencileri oldular.³⁸

Anekdotu incelediğimizde Ebü'l-Ferec'in tıp ve felsefe sanatlarında hekimlerin yücesi olduğunu ve şöhretinin Bağdat dışından uzak beldelere yayıldığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca rahip olarak dinî ibadetleri icra etmesi de dinî kişiliğini anlamamız açısından yol gösterici olacaktır. Nitekim kendisine talebe olacak kimselerin mensup oldukları dinin temel ritüellerini yerine getirmesini şart koştuğu söylenebilir.

1.2.3. Dinî Kişiliği

Kendisi Bağdat'ta Nestûrî mezhebine bağlı Hıristiyanlar arasında seçkin bir konumda olup Yuhannâ b. Nâzuk (1012-1022) ve I. İliyâ el-Teberhânî'nin (1028-1049) sır kâtipliğini yürütebilecek kadar inançlı bir filozof idi.

Ebü'l-Ferec'in dinî içerikli eserleri incelendiğinde bu eserlerinin de oldukça fazla olduğu görülür. Dinî içerikli eserlerinin muhtevasına bakıldığında Ebü'l-Ferec'in *Makâle fi't-Teslîs* ve *Makâle fi't-Teslîs ve't-Tevhîd* gibi eserler kaleme alması nedeniyle onun bir nevi Hıristiyanlığın savunucusu olduğu söylenebilir. Ebü'l-Ferec'in sadece Hıristiyanlığı müdafaa ile kalmadığı aynı zamanda felsefe bilmenin getirdiği birikimi sayesinde felsefe ve Hıristiyanlık inancını birbirleriyle uzlaştırma

³⁷ İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l-ulemâ*, 173.

³⁸ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 324.

çabasına da girdiği görülür. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda Ebü'l-Ferec'in filozof ve tabip kimliği dışında ortaya koyduğu şerh türü eserleriyle birlikte felsefeye ve tıbbı katkıları yanında dinî kimliğinin de ağır bastığı görülür.

Ebü'l-Ferec, dindaşlarına dinî konularda kılavuz olabilecek temel eserler yazması dışında *Kutsal İncil*'i de şerh etmiştir. Bu şerhin Süryanice şerh geleneğinde önemli bir etkiye sahip olmanın yanında Doğu Süryanileri arasında yayıldığı ardından Kıpti ve Etiyopya Ortodoks Hıristiyan geleneğine ulaştığı ifade edilir.³⁹ Bu şerhin günümüze ulaşmış pek çok nüshasının mevcut olması Hıristiyan gelenek içerisinde ne denli önemli olduğunu anlamamıza imkân sağlar. Bu durum Ebü'l-Ferec'in inançlı bir Hıristiyan olduğunu ve görev bilinciyle dinine hizmet ettiğini gösterir.

Yukarıda Ebü'l-Ferec'in dilinden aktarılan bu bilgilerin doğruluğu/yanlılığı dinler tarihi açısından ciddi tartışmaları içermesine rağmen Ebü'l-Ferec'in dinî kimliğini doğrudan Pavlos'a dayandırması açısından önemlidir.

Eserleri hakkında bilgi verdikten sonra onun yetişmesinde öncülük eden hocalara ve kendisinin öncülük ettiği öğrencilere kısaca değinmek yerinde olacaktır.

1.3. Hocaları

1.3.1. Ebü İshâk b. Zür'a

Tam ismi künyesiyle birlikte İbn İshâk b. Zür'a b. Merkus b. Zür'a b. Yuhannâ Ebû Ali Nasrânî el-Yakubî el-Mantikî el-Bağdadî olarak kaynaklarda zikredilmektedir.⁴⁰ Ebu İshâk b. Zür'a'nın 331 Zilhicce ayında (Ağustos 943) Bağdat'ta doğduğu ve hicri 398 (1008) yılında burada vefat ettiği ifade edilir.⁴¹ Kendisi felsefe, mantık, tıp ve Hıristiyan ilahiyatına dair çeşitli eserler yazmıştır. İbn Zür'a'nın en önemli talebelerinden biri de Ebü'l-Ferec'tir. Ebü'l-Ferec hocasının ders halkasında mantık, felsefe ve tıp tahsil etmiştir.

1.3.2. İbn Suvâr

³⁹ P. Brock, *A Brief Outline of Syriac Literature (Moran "Eth" o 9)*, (Kottayam, 1997), 94.

⁴⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 325; İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 318; İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l-ulemâ*, 163.

⁴¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 325; İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l-ulemâ*, 164.

Ebü'l-Ferec'in bir diğer önemli hocası da Ebü'l Hayr el-Hasan b. Suvâr b. Bâbân b. Behrâm Ebü'l-Hayr İbnü'l-Hammâr'dır. Bağdat'ta hicri 331/942 yılında doğmuş ve 1020 yılında burada vefat etmiştir. Yahya İbn 'Adî'nin yanında okumuş ve mantıkçıların faziletliilerinden biridir. Zekada, kavrayışta ve ilimleri arkadaşlarıyla mütalaa etmede ileri seviyede olduğu söylenir. Mantık, felsefe ve tıp alanında eserleri mevcuttur. Ayrıca tıp konusunda son derece mahir olmakla birlikte bu alanda yetiştirdiği en önemli talebelerinden biri de Ebü'l-Ferec'tir. Kendisi iyi bir mütercim olmakla birlikte telif tarzı eserleri de vardır.⁴² Mantık alanında yazmış olduğu *Alînûs fi'l-Kitabi'l-Erba'a fi'l-Mantık* isimli kitabı, Helenistik şarihlerden olan Alînûs'un mantık üzerine şerh ettiği dört eseri⁴³ tercüme ve şerh ederek İslâm dünyasına kazandırması açısından önemlidir. Ayrıca *Eisagoge* üzerine şerh, tercüme ve ta'lik çalışmaları olduğu da kaynaklarda zikredilmektedir.⁴⁴ İbn Suvâr'ın *Eisagoge* üzerine ta'likâtı 1952 yılında Ahmet Fuat Ehvânî tarafından neşredilmiştir.⁴⁵ Ayrıca aynı filozofun Süryaniceden Arapçaya tercüme ettiği *Kategoriler* üzerine ta'likâtı Abdurrahman Bedevî tarafından 1980 yılında Ferid Cebr tarafından ise 1999 yılında yeniden neşredilmiştir.⁴⁶

1.4. Öğrencileri

1.4.1. Ebu Hasan b. Butlân (ö. 1066)

Ebü'l-Hasan Muhtâr b. el-Hasan b. Abdun b. Butlân et-Tabîb en-Nasrânî, el-Bağdadî, künyelerine sahip olmakla birlikte genellikle İbn Butlân diye tanınır. Ebü'l-Ferec'in en gözde öğrencilerinden biri olup yanında mantık, felsefe ve diğer ilimleri tahsil etmiştir. Ayrıca dönemin meşhur tabiplerinden dersler almıştır. Hocası Ebü'l-Ferec'in vefat

⁴² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 323; İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 428-429; İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l-ulemâ*, 127.

⁴³ Bu dört eserin tam olarak hangileri olduğu sorusu biraz tartışmalıdır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ali Hüseyin el-Câbirî, *Ebü'l-Ferec b. et-Tayyib el-Bağdâdî*, 187; Macid Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev. Kasım Turhan, (İstanbul: 2000), 43; Ahmet Kayacık, *Bağdat Okulu*, 112.

⁴⁴ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 323; İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325-328.

⁴⁵ Hasan b. Suvâr, "et-Ta'likâtü'l-Hasan b. Suvâr", *İsâgûcî*, nşr. Ahmet Fuat Ehvânî, (Kahire: Dâru Ecyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1952).

⁴⁶ Hasan b. Suvâr, "et-Ta'likâtü'l-hâridetü fi'l-mahtûtâti ala tercümeti kitâbi'l-makûlât", *Mantiki Aristû*, nşr. A. Bedevî, C. 1, (Kuveyt: 1980), 77-96.

etmesinden sonra Bağdat'tan ayrıldığı ve çeşitli beldelere giderek ilim tahsil etmeye çalıştığı ifade edilir.⁴⁷

En önemli eserleri genellikle Tıp alanında olup bunlar arasında meşhur olanları şunlardır; *Kitabu Takvîmi's-Sihha fi'l-Kuwe-yî'l-Ağziyye ve defe'a Madâruha*, *Kitabu da'aveti't-Atibbâi*, *Risâletü Şirâi'r-Rekik*⁴⁸

1.4.2. Ebü'l-Hüseyn el-Basrî el-Mutezilî (ö. 1044)

Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. Tayyib el-Basrî el-Mutezilî künyeleriyle bilinen Ebü'l- Hüsey'nin X. asrın sonlarına doğru Basra'da doğduğu ve 1044 yılında Bağdat'ta vefat ettiği kaynaklarda zikredilir. Kendisine isnad edilen eserler kelama daırdır. Eserleri şunlardır; *Kitâbu'l-Kıyası's-Şer'i*, *Kitâbu'l- Mu'temed fi Usûli'l-Fıkh ve Şerhu'l-'Umed*. Bunların dışında *Şerhu's-Semâ'i't-Tabî'i* adlı esere Yahyâ b. Adî ve İbnü's-Semh tarafından yapılan şerhlere ilave olarak bir şerh yazmıştır. Eserin birinci ve dördüncü bölümlerine kısa bir talik yazmasından dolayı onun bu eseri yeni bir *Fizik Şerhi* olarak kabul edilmektedir.

İbn Ebî Useybia, Ebu'l Hattâb Muhammed b. Ebî Tâlib'in eş-Şâmeyl *fi't-Tıb* adlı eserini referans göstererek Ebü'l-Ferec'in yetiştirmiş olduğu bu iki önemli talebesi dışında İbn Bizurc (İbn Bedrûc) (ö. XI. asır), Herevî (ö. XI. asır), Benu Hasûn (ö. XI. asır), Ebu'l Fadıl Kütayfât (ö. XI. asır), İbn Eserdî (ö. XI. asır), Abdûn (ö. XI. asır), İbn Masûsâ, (ö. XI. asır), İbn Alîk (ö. XI. asır) ve Nâtilî (ö. XI. asır) gibi talebelerini de zikreder.⁴⁹ Bu talebeler arasında en dikkat çekenini ise Nâtilî'dir. Çünkü Nâtilî'nin tıp alanındaki en önemli hocası olarak Ebü'l-Ferec'tir. Nâtilî'nin de yetiştirmiş olduğu en meşhur öğrencinin de İbn Sînâ olduğu ve kendisinin Nâtilî'den tıp ilmi hariç Porphyrios'un *Eisagoge* adlı mantık kitabını, Öklid'in (ö. MÖ III. Asır) *Elementler*'inin ilk altı bölümünü ve Batlamyus'un (ö. 168?) *el-Mecistî*'sini okuduğu ifade edilmektedir.⁵⁰ Bu bilgiler ışığında Ebü'l-Ferec'in doğrudan olmasa bile dolaylı olarak İbn Sînâ'nın hocası olduğunu söyleyebiliriz.

1.5. Eserleri

⁴⁷ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325; İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l-ulemâ*, 127.

⁴⁸ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325-328; İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l-ulemâ*, 222-237.

⁴⁹ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 324.

⁵⁰ Übeydullah Kerimov, "İbn Sînâ'nın Hocaları, İbn Sînâ'nın Orta Asyalı Hekim Çağdaşlarıyla Bilimsel Bağları Üzerine", çev. Fegani Beyler, *BUSBED*, Yıl 7, Cilt 7, Sayı 13, (Bahar 2017), 324-327; Ömer Mahir Alper, "İbn Sînâ", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim, 05.05.2020).

Tabakât kitapları içerisinde Ebü'l-Ferec'in eserleriyle ilgili en derli toplu bilginin, İbn Ebî Useybia'nın, *Uyûnu'l-enbâ fi-tabakâti'l-atibbâ* adlı eserinde bulunduğunu söylemek mümkündür. İbn Ebî Useybia bu kitapta Ebü'l-Ferec'in otuz sekiz eserinin ismini aktarmaktadır.⁵¹ İbnü'l-Kıftî *İhbâru'l-Ulemâ'* da sadece *Metafizik Şerhi'*ni zikrederken İbn Sînâ *el-Mübâhesât* adlı eserinde yedi kitabın ismini aktarır. Son yıllarda filozofumuza ait eserlerin tespit edilmesi ve bunların neşredilmesi konusunda önemli çalışmalar yapılmaktadır. Daha çok Hıristiyanlık öğretisi üzerine eserlerin tespit edildiği ve neşredildiği söylenebilir. Aşağıda müellifimizin eserlerini mantık, felsefe, tıp ve dinî olmak üzere dört başlık altında vereceğiz.

1.5.1. Mantığa Dair Eserleri

1. *Tefsîru Kitâbi Îsâgûcî*: İbn Sînâ ve İbn Ebî Useybia tarafından Ebü'l-Ferec'in *Eisagoge'*ye şerh yazdığı zikredilmektedir.⁵² D. M. Dunlop tarafından yanlışlıkla Fârâbî'ye nispet edilen (Uri Catalogue, no. 457) şerhin, felsefenin varlığı ve tanımıyla ilgili giriş kısmı, İngilizceye çevrilerek yayınlamıştır.⁵³ Daha sonra S. M. Stern eserin müellifinin Fârâbî değil de Ebü'l-Ferec olduğunu şüphe bırakmayacak şekilde ortaya koymuştur.⁵⁴ Kwame Gyekye 1975 yılında Ebü'l-Ferec'in *Eisagoge Şerhi'*nin, Oxford Bodleian Kütüphanesi'nde (Marsh, nr. 28) bulunan 83 varaklık tek yazma nüshasını *Tefsîru Kitâbi Îsâgûcî li Furfûryûs* başlığıyla neşretmiştir.⁵⁵ Ayrıca eser, Gyekye tarafından felsefenin varlığı ve tanımıyla ilgili ilk beş bölüm hariç bütün kısımları değerlendirmeye birlikte İngilizceye çevrilmiştir.⁵⁶ Ebü'l-Ferec'in şerhinde kullandığı Arapça *Eisagoge* metninin, küçük farklılıklarla birlikte Ehvanî ve Bedevî tarafından neşredilen Ebu Osman ed-Dimeşkî'nin (ö. y. 920) Arapça

⁵¹ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325.

⁵² İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325; İbn Sînâ, *el-Mübâhesât*, 83.

⁵³ D. M. Dunlop, "The existence and definition of philosophy, from an Arabic text ascribed to al-Farabi" *Iraq*, C. 13, No. 2, (Bağdat: 1951), 76-94.

⁵⁴ M. Stern, "Ibn al-Tayyib's Commentary on the Isagoge", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 19, No. 3 (1957), 419-425.

⁵⁵ Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib, *Tefsîru Kitâbi Îsâgûcî li Furfûryûs*, nşr. Kwame Gyekye, (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1975).

⁵⁶ Porphyrius, *Îsâgûcî*, çev. Ebu Osman ed-Dimeşkî, nşr. A. Fuat Ehvânî, (Kahire: 1952); Porphyrius, *Îsâgûcî*, çev. Ebu Osman ed-Dimeşkî, nşr. A. Bedevî, *Mantku Aristû*, C. 3, (Kahire: 1952), 1021-1068; Kwame Gyekye, *Arabic Logic: Ibn al-Tayyib's Commentary on Porphyry's Eisagoge*, (Albany: State University of New York Pres, 1979).

çevirisiyle uygunluk arz ettiği görülmektedir.⁵⁷ Ebü'l-Ferec'in, herhangi bir yanlış çeviri ya da atlamaya karşı Ebu Osman'ın çevirisini başka bir Süryanice metin ile karşılaştırdığı da anlaşılmaktadır.⁵⁸ Dolayısıyla Grekçe ve Süryanice bilen Ebü'l-Ferec'in şerhi, Arapça *Eisagoge* çevirisini doğrulaması bakımından da önem arz etmektedir.

2. *Tefsîru Kitâbı Kâtîğûryâs li-Aristûtâlîs*: Ebü'l-Ferec'in *Kategoriler'e* şerh yazdığı, İbn Sînâ ve İbn Ebî Useybia tarafından zikredilmektedir.⁵⁹ Eser, 1977 yılında Kahire'de bulunan Arap El Yazmaları Kütüphanesi'nde mevcuttur. Yazma 676 varaktan meydana gelip tek bir nüsha olarak 212 numaralı künye bilgisiyle muhafaza edilmektedir. Şerh, ilk defa Ali Hüseyin el-Câbirî tarafından 2002 yılında *Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib, eş-Şerhu'l-Kebîr li-Makûlâtî Aristû* ismiyle Bağdat'ta neşredilmiştir.⁶⁰ Lakin tek bir nüshaya bağlı kalınarak yapılan bu şerhte ciddi eksiklikler görülmektedir. Daha sonra Cleophea Ferrari tarafından Almanca genel bir değerlendirmeye birlikte eser yeniden neşredilmiştir.⁶¹ Bu neşirde de eksiklikler olsa da önceki neşirden daha nitelikli olduğu söylenebilir. Ayrıca bu eserin kısa bir özeti de bulunmaktadır.⁶²

3. *Tefsîru Kitâbı Bârîmînîyâs li-Aristûtâlîs* (*Aristoteles'in Önermeler Kitabı'nın Tefsiri*): Kitap Ebü'l-Ferec'in Aristoteles'in *Önermeler* adlı eseri üzerine yazdığı şerhtir.⁶³ Lakin eser günümüze ulaşmamıştır.

4. *Tefsîru Kitâbı Anâlûtîkâ li-Aristûtâlîs* (*Aristoteles'in Birinci Analitikler Kitabı'nın Tefsiri*): Ebü'l-Ferec'in bu eseri Aristoteles'in *Birinci Analitikler* adlı eserine yazdığı şerhtir. Ne yazık ki bu şerh günümüze ulaşmamıştır.⁶⁴

5. *Tefsîru Kitâbı Anâlûtîkâ es-Sâni li-Aristûtâlîs* (*Aristoteles'in İkinci Analitikler Kitabı'nın Tefsiri*): Ebü'l-Ferec, Aristoteles'in *İkinci Analitikler*

⁵⁷ Ferruh Özpilavcı, "Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in *Eisagoge* Şerhi", 116.

⁵⁸ K. Gyekye, "Giriş", *Ebü'l-Ferec, Tefsîru Kitâbı İlsâgûcî*, xxviii.

⁵⁹ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325; İbn Sînâ, *el-Mubâhesât*, 83.

⁶⁰ Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib, *eş-Şerhu'l-Kebîr li-Makûlâtî Aristû*, nşr. Ali Hüseyin el-Câbirî, (Dimeşk: Daru't-Tekvîn, 2010).

⁶¹ Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib, *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*, nşr. Cleophea Ferrari, (Boston: Brill, 2006).

⁶² Gerhard Endress, Cleophea Ferrari, "Abu'l-Farağ Ibn al-Tayyib", 498; Joep Lameer, "The Organon of Aristotle in the Medieval Oriental and Occidental Traditions", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 116, No. 1 (Jan. - Mar., 1996), 96.

⁶³ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325.

⁶⁴ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325.

üzerine yapmış olduğu şerhtir. Bunun kısa bir özeti *London, British India Office or. 3832, fols 286'-309"* künye bilgisiyle günümüze ulaştığı ifade edilmektedir.⁶⁵ Ebü'l-Ferec, *Eisagoge Şerhi*'nde sekiz ilkeyi doğrudan İkinci Analitikler olarak maruf olan *Burhân Kitabı*'na uygular.⁶⁶ Bu sayede onun mezkûr kitabı hakkında giriş düzeyinde bilgi sahibi oluruz.

6. *Tefsîrû Kitâbi Tûbikâ li-Aristûtâlîs (Aristoteles'in Topikler Kitabı'nın Tefsiri)*: Ebü'l-Ferec tarafından Aristoteles'in *Topikler* üzerine yapılan bu şerh günümüze ulaşmamıştır.⁶⁷

7. *Tefsîrû Kitâbi Sûfistikâ li-Aristûtâlîs (Aristoteles'in Sofistik Deliller Kitabı'nın Tefsiri)*: Aristoteles'in *Sofistik Deliller*'i üzerine Ebü'l-Ferec tarafından yapılan bir şerh olup günümüze ulaşmamıştır.⁶⁸

8. *Tefsîrû Kitâbi'l- Hitâbe li-Aristûtâlîs (Aristoteles'in Retorik Kitabı'nın Tefsiri)*: Aristoteles'in *Retorik* adlı eseri üzerine Ebü'l-Ferec tarafından yapılan bir şerh olup günümüze ulaşmamıştır.⁶⁹

9. *Tefsîrû Kitâbi'ş-Ş'ir li-Aristûtâlîs (Aristoteles'in Poetika Kitabı'nın Tefsiri)*: Aristoteles'in *Poetika* adlı eseri üzerine Ebü'l-Ferec tarafından yapılan bir şerh olup günümüze ulaşmamıştır.⁷⁰

Yukarıda zikrettiğimiz eserlere baktığımızda Ebü'l-Ferec'in Aristoteles'in bütün *Organon* külliyyatını tefsir ettiğini ve bu külliyyattan sadece *Eisagoge Şerhi*, *Kategoriler Şerhi* ve *İkinci Analitikler*'in kısa bir özetinin günümüze kadar ulaştığını söyleyebiliriz. Ancak ilk iki şerhte Ebü'l-Ferec'in önermelere, kıyasa ve burhân'a sıklıkla atıf yapması ve özellikle *Kategoriler Şerhi*'nde kategorilerin türlerine yönelik delilleri kıyas formuna dökerek doğrulamaya çalışması onun mantık alanındaki görüşlerini anlamamıza dair önemli ipuçları taşımaktadır.

1.5.2. Felsefeye Dair Eserleri

1. *Kitâbu't-Tabî'a li-Aristûtâlîs (Aristoteles'in Fizik Kitabı)*: Ebu Bişr Mettâ, Yahya b. 'Adî, İbn Semh ve Ebü'l-Ferec gibi filozof ve mütercimler

⁶⁵ Gerhard Endress, Cleophea Ferrari, "Abu'l-Farağ Ibn al-Tayyib", 498; Joep Lameer, "The Organon of Aristotle in the Medieval Oriental and Occidental Traditions", 96.

⁶⁶ Ebü'l-Ferec, *Tefsîru Kitâbi Îsâgûcî*, 30-33.

⁶⁷ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325.

⁶⁸ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325; İbn Sînâ, *el-Mubâhesât*, 83.

⁶⁹ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325.

⁷⁰ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325.

İshâk b. Huneyn'in Süryaniceden Arapçaya tercüme ettiği bu esere şerhler yazmışlardır. Abdurrahman Bedevî ise bu eseri iki cilt halinde neşretmiştir.⁷¹ Ebü'l-Ferec'in şerhi ikinci ciltte yer almaktadır.

2. *Kitabu's-Semâ ve'l-Âlem*: Eser Aristoteles'in *Kitabu's-Semâ ve'l-Âlem* (*De Caelo*) adlı eserinin Süryaniceden Arapçaya tercümesidir.⁷² Eserin çok az bir kısmı günümüze ulaşmıştır ve Gerhard Endress tarafından tarihsel arka planı da ortaya konularak incelenmiştir.⁷³

3. *Tefsîru Kitâbu'l-Hayevân li Aristû* (Aristoteles'in *Hayvanlar Kitabı'nın Tefsiri*): Ebü'l-Ferec, Huneyn b. İshâk'ın Arapçaya tercüme ettiği metinden hareketle eseri şerh etmiştir.⁷⁴ Eserin İbranice ve Latince geleneğini etkilediği ve belirli pasajlarının günümüze kadar ulaştığı ifade edilmektedir.⁷⁵ Ayrıca Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunan 3610 numaralı *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* adlı yazmanın 142a-148b varakları arasında *Mesâil fi'l-Hayevân* adlı bir risâle bulunmaktadır. Bu risâlenin büyük bir ihtimalle Ebü'l-Ferec'e ait olduğunu düşünmekteyiz. Ancak risâleyi incelediğimizde kimin tarafından yazıldığına dair bir isim tespit edemedik.

4. *Kitabu'n-Nabât (Bitkiler Üzerine)*: Ebü'l-Ferec'in Aristoteles'in *Bitkiler Üzerine* adlı eserine yaptığı yorumlardan oluşur. Eser Hans Daiber tarafından incelenmiştir.⁷⁶

5. *Tefsîru Kitâbu Mâ Ba'de et-Tabi'a li-Aristû* (Aristoteles'in *Metafizik Kitabı'nın Tefsiri*): Ebü'l-Ferec bu şerhi telif için yirmi yılını vermiştir. Lakin eser günümüze ulaşmamıştır.⁷⁷

6. *Makâle fi'l-Hurûf ve mâ Yeterekkebu Minhâ (Harfler ve Bunlardan Oluşan Şeylere Dair Makale)*: Eser, sadece Real Biblioteca de San Lorenzo

⁷¹ Aristoteles, *Kitâbu't-Tabi'a li Aristûtâlîs*, nşr. Abdurrahman Bedevî, (Kahire: 2007).

⁷² İbn Sînâ, *el-Mubâhesât*, 83.

⁷³ Gerhard Endress; "Ibn al-Ṭayyib's Arabic Version and Commentary of Aristotle's *De Caelo*", 213-275.

⁷⁴ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325.

⁷⁵ Aristoteles, *The Arabic Version of Aristotle's Historia Animalium Book: I-X of the Kitâb Al-Hayawân*, nşr. Lorus Filius, (Boston: Brill, 2018); Peter Adamson, Richard C. Taylor, *İslâm Felsefesine Giriş*, çev. Cüneyt Kaya, (İstanbul: Küre Yayınları, 2018), 417.

⁷⁶ Hans Daiber, "Abu'l-Farag Ibn At-Tayyib On Plants An Inquiry Into His Sources", *Erdem Dergisi*, C.9, Sayı 26, (1996).

⁷⁷ İbn Sînâ, *el-Mubâhesât*, 83; İbnu'l-Kıftî, *İhbâru'l-ulemâ*, 173.

Kütüphanesi'nde bulunan 888 no'lu yazma kataloğunun 157a ve devamında yer alır.

7. *Ta'lik fi'l-Akl*: Akıl hakkında kısa bir risâledir.⁷⁸

8. *Ta'lik an eş-Şeyh Ebü'l-Ferec İbn Tayyib*: Ebü'l -Ferec'e ait olan bu risâle "mutlak olarak idrak edilen kuvve, duyuşsal ve akli olmak üzere iki kısımdır" şeklinde giriş cümlesiyle başlar. Çeşitli kütüphanelerde yazmaları olup iki varaktan meydana gelir.⁷⁹

9. *Makâle sannefehâ Aristûtâlîs fi'l-adîla* (Aristoteles'in *Ahlak Üzerine Düzenlediği Makale*): Ebü'l-Ferec, Aristoteles'e ait olduğu söylenen *Ahlak Üzerine* adlı eseri Süryaniceden Arapçaya tercüme etmiştir.⁸⁰ Eser Mechthild Kellermann tarafından Ebü'l-Ferec ve Ebi Kurra Harranî'nin tercümeleri ve Almancasıyla birlikte 1965 yılında neşredilmiştir.⁸¹

10. *Simâru Makâlati li-Arisûtâlîs fi-Tedbiri'l-Menzil*: Ebü'l-Ferec, Aristoteles'in ev yönetimi hakkında yazdığı esere bir nevi ta'lik yazmıştır. Eser Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunan 3610 numaralı *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* adlı yazmanın 139-142 varakları arasında yer alır.

11. *İstismâr Makâletü Fîsâğûras el-Ma'ruf bi'z-Zehebiye Tefsîru Bruklus*: (Proclus'un *Phythagoras'ın Altın Mısralar'ı Hakkındaki Şerhi*): Eser 1984 yılında Neil Linley tarafından Arapça metin İngilizce çeviri şeklinde yayımlanmıştır.⁸² Eser Phythagoras'ın (ö. MÖ 490) öğüt amaçlı hikmetli sözlerinden oluşur. Galen'e göre eserin *Altın* olarak isimlendirilmesinin sebebi saygı gösterip yücelterek risâleyi altınla yazmasından dolayıdır.⁸³

⁷⁸ Cleophea Ferrari, "Introduction" *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*, (Boston: Brill 2006), 42.

⁷⁹ Hans Daiber, *New Manuscript Finding From Indian Libraries*, (1986), no.47, 31; Rudolf March, *Catalogue of Arabic Manuscripts (Yahuda Section) in the Garrett Collection*, (New Jersey: Princeton University Library, 1977), 267.

⁸⁰ Cleopha Ferrari, "Ibn al- Tayyib", 530; Gerhard Endress, Cleophea Ferrari, "Abu'l-Farağ Ibn al-Tayyib" (496-507), *Philosophy in the Islamic World Volume 1: 8th-10th Centuries*, ed. Ulrich Rudolph, Roßtraud Hansberger ve Peter Adamson, (Brill, 2017), 498.

⁸¹ Mechthild Kellermann, *Ein Pseudo-Aristotelischer Traktat über die Tugend. Edition und Übersetzung der Arabischen Fassungen des Abu Qurra und des Ibn at-Tayyib*, (Erlangen, 1965).

⁸² Ebu Ferec İbn Tayyib, *İstismâr Makâletü Fîsâğûras el-Ma'ruf biz-Zehebiye Tefsîru Bruklus*, nşr. Neil Linley, (New York: Arethusa Monographs X, 1984).

⁸³ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 306.

Mantıkçı ve Şarih Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib'in Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

12. *Min Kelâmi Eflâtûn fi'n-Nevâmîs* (Eflatun'un Yasalarına Dair): Ebü'l-Ferec'in Platon'un *Yasalar* adlı eserine dair açıklamalarının bulunduğu bir eserdir. Eser, Real Biblioteca de San Lorenzo'da bulunan 888 no'lu yazma kataloğunun 130 ve devamındaki varaklarında yer alır. Ayrıca eserin ismi Nuruosmaniye 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* adlı yazma nüshanın başında *Cevâmi'u Eflâtûn fi'n-Nevâmîs* şeklinde zikredilmekle birlikte sonraki varaklarda bu başlık altında herhangi bir açıklama bulunmadığı tespit edilmiştir.⁸⁴

1.5.3. Tıbbî Dair Eserleri

1. *Tefsîru Kitâbi Ebîdîmiyâ li-Bukrât* (Hipokrat'ın Akut Hastalıkları Adlı Kitabı'nın Tefsiri)⁸⁵

2. *Tefsîru Kitâbi'l-Fusûl li Bukrât* (Hipokrat'ın Aforizmalar Kitabı'nın Tefsiri)⁸⁶

3. *Tefsîru Kitâbi Tabi'atu'l-İnsan li-Bukrât* (Hipokrat'ın İnsan Tabiatı Adlı Kitabı'nın Tefsiri)⁸⁷

4. *Tefsîru Kitâbi'l Ağlât li-Bukrât* (Hipokrat'ın Karışımlar Adlı Kitabı'nın Tefsiri)⁸⁸

5. *Semeretü Kitâbi'l-Mevlûdîne li Semâniyeti Eşhurin li-Bukrât* (Hipokrat'ın Sekiz Aylık Doğan Bebek Hakkındaki Kitabı'nın Tefsiri): Eser Real Biblioteca de San Lorenzo'da bulunan 888 no'lu yazma nüshanın 2-14 varakları arasında yer alır.⁸⁹

6. *Tefsîru Kitâbi el-Firak li-Câlînûs ya da Firaku't- Tıbb li'l-Müte'allimîn*. Kitabın ismi Fazıl Ahmed Paşa Kütüphanesi'nde 961 no'lu *Simarü'l-Kütübi's-Sittete Aşer et-Tıbbiyye li-Câlînûs* yazma nüshasında *Semeretü Kitabu'l-Firak* şeklinde geçmekte olup 5a-14b varakları arasında yer alır.⁹⁰

⁸⁴ Nuruosmaniye 3610, *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et'-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye*, v.3a.

⁸⁵ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325; Cleophea Ferrari, "Introduction", *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*, 36.

⁸⁶ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325; Cleophea Ferrari, "Introduction", *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*, 36.

⁸⁷ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325; Cleophea Ferrari, "Introduction", *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*, 36.

⁸⁸ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325; Cleophea Ferrari, "Introduction", *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*, 36.

⁸⁹ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325; Henri Renaud, Joseph Paul, *Les Manuscrits Arabes de l'Escurial*, (Paris: 1941), 100-104.

⁹⁰ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325.

7. *Tefsîru Kitâbi's-Sinâ'ti's-Sağîra li-Câlinûs*: Kitabın ismi Fazıl Ahmed Paşa Kütüphanesi'nde 961 no'lu *Simarü'l-Kütübi's-Sittete Aşer et-Tıbbiyye li-Câlinûs* yazma nüshasında *Semeretü Sinâ'tu's-Sağîretu* şeklinde geçmekte olup 15a-35b varakları arasında yer alır. Ayrıca eserin başka bir nüshası da Manisa Kitapsaray 45 Hk 1772/2 no'lu yazmanın 37b-136b varakları arasında yer alır

8. *Tefsîru Kitâbi Ağlutîn li-Câlinûs* doğrusu *Tefsîru Kitâbu fi-Medâvâti'l-Emrâd ilâ Ağlûkîn*: Hastalıkların iyileşmesine dair Ağlutîn diye bilinen bir tabibin Galen'e yazmış olduğu bir eserdir.⁹¹ Eserin Manisa Kitapsaray'da iki farklı nüshasının olduğunu tespit ettik. Her iki yazma nüsha da 45 Hk 1772/1 no'lu yazmanın I+1b-97a varakları ile 45 Hk 1772/3 no'lu yazmanın 190a-333a varakları arasında yer alır.

9. *Tefsîru Kitâbi'n- Nabidi's-Sağîr li-Câlinûs* (Galen'in *Küçük Nabız Adlı Kitabı'nın Tefsiri*):⁹² Şerh, günümüzde mevcut olup ismi Fazıl Ahmed Paşa 961 no'lu *Simarü'l-Kütübi's-Sittete Aşer et-Tıbbiyye li-Câlinûs* yazma nüshasında *Semeretü Nabdi's-Sağîr li-Câlinûs* şeklinde geçmekte olup 36a-55a varakları arasında yer alır. Ayrıca eserin farklı bir nüshası da Manisa Kitapsaray 45 Hk 1772/3 no'lu yazmanın 137b-189b varakları arasında yer alır.

10. *Tefsîru Kitâbi'l Ustuksât li-Câlinûs* ya da *Şerhu Kitâbi fi'l- Ustuksât 'ala Re'yi İbukrât li-Câlinûs*(Galen'in *Elementler Kitabının Tefsiri* ya da *Galen'in Hipokrat Görüşü Üzerine Elementler Kitabı'nın Tefsiri*): Ebü'l-Ferec'in şerh ettiği bir eser olup⁹³ eserin ismi Fazıl Ahmed Paşa Kütüphanesi'nde 961 no'lu *Simarü'l-Kütübi's-Sittete Aşer et-Tıbbiyye li-Câlinûs* yazma nüshasında *İhtisâru Cevâmi'u'l-İskenderâniyyîn Kitâbu'l Ustuksât li-Câlinûs alâ Tariki's-Semereti li'ş-Şeyh el-Celîl el-Feylesûf Ebî'l-Ferec Abdullah b. et-Tayyib* şeklinde kayıtlı olup 121-136 varakları arasında yer almaktadır.

11. *Tefsîru Kitâbi el-Mizâc li-Câlinûs* (Galen'in *Mizaç Adlı Kitabı'nın Tefsiri*): Ebü'l-Ferec'in şerh ettiği bir eser olup⁹⁴ eserin ismi Fazıl Ahmed Paşa Kütüphanesi'nde 961 no'lu *Simarü'l-Kütübi's-Sittete Aşer et-Tıbbiyye li-Câlinûs* yazma nüshasında *İhtisâru Cevâmi'u'l-İskenderâniyyîn Kitâbu'l-*

⁹¹ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325.

⁹² İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325.

⁹³ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325; Fuat Sezgin, GAS, III, 87; Yusûf Habbî, "Ebü'l-Ferec Abdullah b. et-Tayyib", 255.

⁹⁴ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325.

Mantıkçı ve Şarih Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib'in Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

Câlinûs fi'l-Mîzâç alâ Tariki's-Semereti li's-Şeyh el-Celîl el-Feylesûf Ebî'l-Ferec Abdullah b. et-Tayyib şeklinde kayıtlı olup 137-164 varakları arasında yer almaktadır.

12. *İhtisâru Cevâmi'i'l-İskenderâniyyîn Kitâbu'l- Kuve-et-Tabi'iyye li-Câlinûsala Tariki's-Semereti*: Ebü'l-Ferec'in şerh ettiği eser⁹⁵ Fazıl Ahmed Paşa Kütüphanesi'nde 961 no'lu *Simarü'l-Kütübi's-Sittete Aşer et-Tıbbiyye li-Câlinûs* yazma nüshasının 165-187 varakları arasında yer almaktadır.

13. *Tefsîru Kitâbi et-Teşrîhi's-Sağîr li-Câlinûs (Galen'in Küçük Anatomi Kitabı'nın Tefsiri)*: Ebü'l-Ferec'in şerh ettiği bir eser olup günümüze kadar ulaşmıştır.⁹⁶

14. *Tefsîru Kitâbi 'İlel ve'l'Arâd li-Câlinûs (Galen'in (Hastalıkların) Sebep ve Müsebbibleri Kitabı'nın Tefsiri)*:⁹⁷

15. *Tefsîru Kitâbi Tearrûf 'İleli'l- 'Adâi'l-Bâtineti li-Câlinûs (Galen'in İç Organlarını Bilme Kitabı'nın Tefsiri)*:⁹⁸

16. *Tefsîru Kitâbi'l-Nabidi'l-Kebîr li-Câlinûs (Galen'in Büyük Nabız Kitabının Tefsiri)*:⁹⁹

17. *Tefsîru Kitâbi'l-Humyât li-Câlinûs (Galen'in Sıtma Kitabı'nın Tefsiri)*:

100

18. *Tefsîru Kitâbi Eyyâmu'l-Buhrân li-Câlinûs (Galen'in Kriz Günü (Komaya Girdiği Gün) Kitabı'nın Tefsiri)*:¹⁰¹

⁹⁵ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325.

⁹⁶ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325; Cleophea Ferrari, "Introduction", *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*, 37.

⁹⁷ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325; Cleophea Ferrari, "Introduction", *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*, 37.

⁹⁸ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325; Cleophea Ferrari, "Introduction", *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*, 38.

⁹⁹ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325; Cleophea Ferrari, "Introduction", *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*, 38.

¹⁰⁰ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325; Cleophea Ferrari, "Introduction", *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*, 38.

¹⁰¹ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325; Cleophea Ferrari, "Introduction", *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*, 38.

19. *Tefsîru Kitâbi Hîlatü'l-Bur' li-Câlînûs (Galen'in İyileşmenin Çaresi Kitabı'nın Tefsiri)*:¹⁰² Eser Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nde or.278/1 no ile kayıtlı olup 1b-155b varakları arasında yer almaktadır.

20. *Tefsîru Kitâbi Tedbîr el-Esihâ li-Câlînûs ya da Şerhu Kitâbi'l-Hîleti li Hıfzî's-Sihheti (Galenin Sağlık Önlemleri Kitabı'nın Tefsiri ya da Sağlığı Korumanın Çaresi Kitabının Şerhi)*:¹⁰³ Eser, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nde or.278/2 no ile kayıtlı olup 155b-209a varakları arasında yer almaktadır.¹⁰⁴

21. *Şerhu Kitâbi fi'l-'İzâm (li-Müte'allimîn) li-Câlînûs (Galen'in Kemik Yapısı (Yeni Başlayanlar İçin) Kitabı'nın Tefsiri)*:¹⁰⁵

22. *Şerhu Kitâbi Menâfi'u'l-'Adâi li-Câlînûs (Galen'in Vücut Organlarının Faydaları Kitabı'nın Tefsiri)*:¹⁰⁶

23. *Fi'l-Hakn li-Câlînûs (Galen'in Lavman Hakkındaki Risâlesi)* Ebü'l-Ferec'in şerh ettiği bir eser olup günümüze kadar ulaşmıştır. Risâle Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tibbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 126-128 varakları arasında yer alır.

24. *Simâru Cevâmi'i'l-İskenderâniyyîn*: Eserin ismi Fazıl Ahmed Paşa Kütüphanesi'nde 961 no'lu *Simarü'l-Kütübi's-Sittete Aşer et-Tibbiyye li-Câlînûs* yazma nüshasında *Semeretü Cevâmi'i'l-İskenderâniyyîn li Kitâbi'l-Câlînûs ila Ağlûkûn* şeklinde kayıtlıdır.¹⁰⁷ Yine de bazı kaynaklarda *es-Sittete 'Aşere Kitâben li'l-Mute'allimîne Telif li-Câlînûs* şeklinde aktarılır.¹⁰⁸ Eser, 55b-120a varakları arasında yer alır. Bu yazma nüshada İskenderiye geleneğine bağlı olarak çeşitli hastalıkların tedavisi olmak üzere otuz dört konu incelenmektedir.

¹⁰² İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-embâ*, 325.

¹⁰³ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-embâ*, 325.

¹⁰⁴ Leiden Üniversitesinde bulunan bu iki eserin orijinal nüshaları erişime açıktır. <https://digitalcollections.universiteitleiden.nl/islandora/object/item:2008686#page/120/mode/lup>, (03.05.2020).

¹⁰⁵ Cleophea Ferrari, "Introduction", *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*, 38.

¹⁰⁶ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-embâ*, 325; Cleophea Ferrari, "Introduction" *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*, 38.

¹⁰⁷ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-embâ*, 325; Cleophea Ferrari, "Introduction", *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*, 38.

¹⁰⁸ Yusûf Habbî, "Ebü'l-Ferec Abdullah b. et-Tayyib", *Mecmuatü Mecelletü'l-İlmi'l-İrâkî*, 4, (1982), 254.

Mantıkçı ve Şarih Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib'in Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

25. *Şerhu Simâri Mesâili Huneyn b. İshâk fi't-Tıb*: Huneyn b. İshâk'ın tıp ilmine dair meseleleri ele aldığı eser, hicri 405 yılında Ebü'l-Ferec tarafından şerh edilmiş olup ¹⁰⁹ Manisa Kitapsaray 45 Hk 1781/2 no'lu yazmanın 53b-116a varakları arasında yer alır.

26. *Kitâbu'n-Nuket ve's-Simâru't-Tıbbiyeti ve'l-Felsefiyyeti*: Ebü'l-Ferec'in ortaya koymuş olduğu bir çalışmadır.¹¹⁰ Eser Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* şeklinde kayıtlı olup 1a-22a varakları arasında yer alır. Eser aynı başlıkla Real Biblioteca de San Lorenzo'da bulunan 888 no'lu yazma kataloğunda da bulunmaktadır. Lakin San Lorenzo'da bulunan yazmada on dört eser mevcut iken Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshada daha fazla eser olduğu tespit edilmiştir. İki nüsha karşılaştırıldığında beş eserin mükerrer olduğu geri kalan dokuz eserin de Nuruosmaniye yazmasında yer almadığı görülmektedir.

27. *Makâle fi-İlleti lime Cu'ile li-Küllü Heltin (kheltin) Devâu Yestefriğuhu, ve lime lem Yuc'el li-Demin Devâin Yyestefriğuhu Mislu Sâiru'l-Ağlât (Niçin Her Karışma Onu Boşaltacak Bir İlaç Oluşturulmuştur ve Niçin Diğer Karışımlarda Olduğu gibi Kanı da Boşaltacak Bir İlaç Yapılmamıştır Sebebi Üzerine Bir Makale)*: Ebü'l-Ferec'in tedavide kullanılması için ilaç yapımı hakkında yaptığı bir çalışması olup günümüze ulaşmamıştır.¹¹¹

28. *Ta'liku fi'l-Ayn (Göz Hastalıklarına Dair)*: Ebü'l-Ferec'in göz hastalıklarına dair ortaya koymuş olduğu bir çalışma olup günümüze ulaşmamıştır.¹¹²

29. *en-Nüket ve't-Talilât vel'i-Vâhibi'l-Akl ve'l-Hayât*: Ebü'l-Ferec'in yine tıp alanında yazmış olduğu bir eseri olup Manisa Kitapsaray 45 Hk 1781/2 no'lu yazmanın 116b-118a varakları arasında yer alır.

30. *Makâle fi'l-Ahlâm ve Tafsîli's-Sahîh minhâ mine's-Sakîm alâ Mezhebi'l Felsefeti (Felsefecilere Göre Doğru Rüeyayı Yalan Rüeyadan Ayıran Özelliklerin Tafsilatı Hakkında Bir Makale)*: Makalenin isminden hareketle Ebü'l-Ferec'in doğru rüeyayı yalan rüeyadan ayıran şeylerin neler

¹⁰⁹ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325.

¹¹⁰ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325.

¹¹¹ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325.

¹¹² İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325.

olduğunu felsefecilere göre anlatmaya çalıştığı bir makale olup günümüze ulaşmıştır.¹¹³

31. *Makâle İmlâhâ fi Cevâbi mâ Suile 'anhu min İbtâlî'l-İtikâd fi'l-Eczâ'î'l-letî lâ Tenkesimu* (Taksimâtı Yapılmayan Şeylere İnançmın İptaline Yönelik Sorununun Cevabına Yönelik Bir Makale): Bu eser büyük ihtimalle Ebü'l-Ferec'in yaşadığı dönemde ortaya çıkan bir tartışmanın sonucunda kendisine yöneltilen soruya vermiş olduğu cevaptır.¹¹⁴ Eser her ne kadar Cleophea Ferrari tarafından Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* adlı yazmanın 134b-137b varakları arasında olduğunu belirtse de¹¹⁵ ilgili varaklarda böyle bir çalışmanın olmadığını tespit ettik.

32. *Makâle Muhtasara fi'l-Mahabbeti* (Sevgi Üzerine Muhtasar Bir Makale): Ebü'l-Ferec'in sevgi üzerine yazmış olduğu kısa bir makale olup günümüze ulaşmamıştır.¹¹⁶

33. *Semâni Mesâili Aristûtâlîs el-Ma'rûfetu Bimâlin ve Tukevîmûhâ ve'l-Emrâd el-Mütevellidetün el-ûlâ ve hiye el-Ezmân ve'l-Ehviye* (Aristoteles'in Sekiz Meselesi Ki Bunlar Mal ve Bunun Değerlendirilmesi, Hastalıkların Tetikleyicilerine Dair Birincisi Zamanlar ve Havalardır): Makale, Nuruosmaniye 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 34b-36a varakları arasında yer alır

34. *Makâle fi'l-İlac* (İlaçlar Hakkında Bir Makale): Ebü'l-Ferec'in bir tabip olması dışında aynı zamanda ilaç yapabilecek kadar eczacı bir kimliğe sahip olduğunu gösteren bir çalışmadır. Makale, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 37a-40b varakları arasında yer alır.

35. *Makâle fi'l-'Irk* (Terleme Hakkında Bir Makale): Makale, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 41a-45a varakları arasında yer alır.

36. *Makâletü'l-Hamr ve's- Sekr* (Şarap ve Sarhoşluk Hakkında Bir Makale): Bu makale Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-*

¹¹³ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325; Cleophea Ferrari, "Introduction", *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*, 38.

¹¹⁴ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325.

¹¹⁵ Cleophea Ferrari, "Introduction", *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*, 40.

¹¹⁶ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325.

Mantıkçı ve Şarih Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib'in Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye yazma nüshasının 45a-51b varakları arasında yer alır.

37. *Makâle fi'l-Cimâ'* (Cinsel İlişki Hakkında Bir Makale): Makale, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 51b-57a varakları arasında yer alır.

38. *Makâle et-Ta'b ve'l-A'yâi* (Yorgunluk ve Halsizlik Üzerine): Makale, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 58a-64b varakları arasında yer alır.

40. *Makâle el-Cülûs ve Şeklühu* (Oturma ve Şekli Hakkında Bir Makale): Makale, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 65a-66a varakları arasında yer alır.

41. *Makâle fi'l-Müşâreketi ve fi'l-Elemi* (Acıda Ortaklık Üzerine Bir Makale): Makale, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 66a-67b varakları arasında yer alır.

42. *Makâle fi-n-Nâfid ve'l-Burud ve'l-Keş'arîre* (Titreme, Soğukluk ve Üşüme Üzerine Bir Makale): Makale, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasında 68a-71a varakları arasında yer alır.

43. *Makâle min Mesâili Aristûtâlîs fi'l-isâri'l-Kâineti fi'l-Vech* (Aristoteles'in Meselelerinden Yüzde Ortaya Çıkan İzler Hakkında Bir Makale): Makale, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 71a-72b varakları arasında yer alır.

44. *Makâle fi'l-Havâsi'l-Heyevân* (Hayvanların Özellikleri Hakkında Bir Makale): Makale, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 73a-80b varakları arasında yer alır.

45. *Makâle Fi's-Savt* (Ses Hakkında Bir Makale): Makale, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 80b-85a varakları arasında yer alır.

46. *Makâle er-Revâyihu'l-Müteğeyyire* (Değişen Kokular Üzerine Bir Makale): Makale, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-*

Alaattin TEKİN

Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye yazma nüshasının 85a-86a varakları arasında yer alır.

47. *Makâle fi'l-Emzice (Mizaçlar Hakkında Bir Makale)*: Makale Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 86a-87b varakları arasında yer alır.

48. *Simâru min Kelâmi el-Câlinûs fi't-Tiryâk: (Galen'in Antitoksin Hakkındaki Sözlerinin Yorumu)*: Risâle, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 86a-93a varakları arasında yer alır.

49. *Simâru Kelâmi 'Îsâ b. Mâsaveyh fi'l-Cimâ' ve ma yete'allekuhu ('Îsâ b. Mâsaveyh'in Cinsellik ve Ona Dair Sözleri'nin Yorumu)*: Risâle, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 92a-94b varakları arasında yer alır. Ayrıca bu çalışma Real Biblioteca de San Lorenzo Kütüphanesi'nde 888 no'lu yazma kataloğunda da yer almaktadır.

50. *Makâle Mesâ'il fi't-Tıbb (Tıp Meselelerine Dair Makale)*: Makale, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 83a-85a varakları arasında yer alır.

51. *Simâru Mesâ'il fi't-Tıbb 'alâ Veçh Âher (Başka Bir Açıdan Tıp Meselelerine Dair Yorum)*: Risâle, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 95a-100a varakları arasında yer alır. Lakin 100a-138a varakları arasında hastalığa ve onun iyileşmesine dair yaklaşık otuz yedi başlıkta bu meseleler incelenmektedir. Bu meselelerin bazıları farklı kütüphanelerde buldukları için onları sadece zikretmekle yetineceğiz.

52. *Şurûtu İlkâu'l-Edviyye (İlaçların Atılmasının Şartları)*: Bu çalışma Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 100a-101b varakları arasında yer alır.

53. *Ta'alîku'l-Ağziyye (Gıdalar Üzerine Bir Ta'lik)*: Risâle, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 101b-102a varakları arasında yer alır.

54. *el-Edviyye (İlaçlar)*: Risâle, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 102a-103a varakları arasında yer alır.

Mantıkçı ve Şarih Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib'in Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

55. *Ruh ve'n-Nefs*: Risâle, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 numaralı *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazmanın 125b-126a varakları arasında yer alır. Eser, Real Biblioteca de San Lorenzo'da bulunan 888 no'lu yazma kataloğunda *el-Fark Beyne'r-Ruh ve'n-Nefs* şeklinde kayıtlıdır. Ebü'l-Ferec, risâlesinde tıp açısından ruh ve nefsin arasındaki farklara kısaca değinir.

56. *al'Ataşu Cidden (Aşırı Susuzluk)*: Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 126a varağında yer alır. Eserin Real Biblioteca de San Lorenzo'da bulunan 888 no'lu yazma kataloğunda *el-'Atş* şeklinde kayıtlıdır.

57. *Semeretü Makâle fi'r-Revâih: (Kokular Hakkındaki Makalenin Yorumu)*: Eser, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasında 127a-128b varakları arasında *fi'r-Revâih* şeklinde yer alırken Real Biblioteca de San Lorenzo'da bulunan 888 no'lu yazma kataloğunda *Semeretü Makâle fi'r-Revâih* olarak kayıtlıdır

58. *el-Kavâninu'l-Hasen fi'l-Edviye ve'l-Ağziye (İlaç ve Gıdalar Hakkında Güzel Kanunlar)*: Eser, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 129a-135b varakları arasında yer alır

59. *fi'-Şarâb (İçecek Hakkında)*: Eser *Uyûnu'l-embâ*'da *Makâle fi'-Şarâb* şeklinde kayıtlı olup¹¹⁷ Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3610 no'lu *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et-Tıbbiye ve'l-Felsefiyye* yazma nüshasının 135a-138a varakları arasında yer alır.

60. *Kelâm fi'-Şa'r (Saça Dair)*: Bu eser Real Biblioteca de San Lorenzo'da bulunan 888 no'lu yazma kataloğunun 82b ve devamında yer alır.

61. *Simâru Kelâmi fi'l-Bavl ve'l-Nabd (İdrara ve Nabza Dair Bir Yorum)*: Eser, Real Biblioteca de San Lorenzo Kütüphanesi'nde bulunan 888 no'lu yazma kataloğunun 114 ve devamında yer alır.

Sonuç olarak Ebü'l-Ferec'in yukarıda belirttiğimiz ve büyük bir kısmının günümüze ulaştığı tıp ve farmakoloji alanındaki şerh ve telif tarzı eserleri onun hem tıp hem de farmakoloji alanında ne kadar mahir

¹¹⁷ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-embâ*, 325.

olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır. Ayrıca Ebü'l-Ferec'in bu alanda Hipokrat'ın bazı eserlerine ve Galen'in neredeyse bütün eserlerine şerh yazması, onun Helenistik kültüre de ne kadar vakıf olduğunu da gösterir. Bu durum X. yüzyıl Bağdat'ında tıp-mantık ilişkisinin çok sıkı bir iletişim halinde olduğunu da ortaya koyar.

Bu alandaki çalışmalar tespit edildikten sonra şimdi de Hıristiyanlık öğretisine dair kaleme aldığı eserleri incelenecektir.

1.5.4. Hıristiyanlık Öğretisine Dair Eserleri

1. *er-Ravd en-Nadîr fi Tefsîri'l-Mezâmîr*: Ebü'l-Ferec'in dört mukaddes kitaptan biri olan *Zebur'a* yaptığı bu şerhin çeşitli kütüphanelerde yazmaları mevcut olup¹¹⁸ şerh Yusuf Manqariyûs ve Habîb Circis tarafından 1902 yılında Kahire'de neşredilmiştir.¹¹⁹

2. *Şerhu'l-İncîl bi Nusûsihi el-Erba'a Mettâ, Markus, Lûkâ ve Yûhannâ*: Eser, kutsal olarak kabul edilen dört *İncil*'in şerhidir. Ebü'l-Ferec'in eseri ilk olarak Süryanice şerh ettiği sonrasında ise doğrudan Arapçaya tercüme ettiği ifade edilir.¹²⁰ Bu durum Ebü'l-Ferec'in hem Süryaniceye hem de Arapçaya vakıf olduğunu gösterir. Aynı zamanda Arapçanın bilim dili olduğu bu dönemde, eserin Süryanice şerh edilmesi bu dilin yeniden canlandırılmasına öncülük ettiği söylenebilir. Eser Arapça yazılmış *İncil Şerhler*'i arasında büyük bir öneme sahip olmakla birlikte kısa sürede Doğu Kiliseleri ve Etiyopya Kiliseleri arasında yayılmıştır. Bu eser ilk olarak Yusuf Mankuryus tarafından *Tefsîrü Meşrikî* ismiyle Kahire'de 1908 ve 1910 yılları arasında iki cilt halinde yayımlanmıştır.¹²¹ Eserin başta Mardin-Diyarbakır Keldânî Kiliselerinde olmak üzere çeşitli yerlerde yazma nüshaları günümüze ulaşmıştır.¹²² Eserin bir nüshası Meryem Ana Kilisesi'nde mevcut olup 421 varaktan oluşmaktadır. Mukaddime kısmı Süryanice ve Arapça olarak yazılmıştır. Ardından besmele ile giriş yapılmıştır. Yazma nüsha okunaklı bir Arapça ile istinsah

¹¹⁸ George Graf, *Geschichte Der Christlichen Arabischen Literatur*, vol. 2, (Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana 1944), 165; Julian Faultless, "Ibn al-Tayyib", 675-676.

¹¹⁹ İbn Tayyib, *er-Ravd en-Nadîr fi Tefsîri'l-Mezâmîr*, nşr. Yusuf Mankuryus ve Habîb Circis, (Kahire: 1902).

¹²⁰ Yusûf Habbî, "Ebü'l-Ferec Abdullah b. et-Tayyib", 257.

¹²¹ İbn Tayyib, *Tefsîru Meşrikî*, Yusuf Mankuryus (Nşr), Kahire 1908-1910.

¹²² Ayrıntılı bilgi için Bkz. Julian Faultless, ("Ibn al-Tayyib"), *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History...*, 676-680.

edilmiş olup son varaklarının üst ve alt kısımları okunmayacak şekilde aşınmıştır.¹²³

3. *Firdevsu'n-Nasrâniye*: Bu eser *İncil*'in tam bir şerhidir.¹²⁴ Eserin giriş kısmı hariç eski nüshalarının Vatikan Kütüphanesi ve Diyarbakır Keldânî Kilisesi'nde olduğu ifade edilmektedir.¹²⁵ Bazı kaynaklarda *Tefsîrül Kitâbi'l-Mukaddes bi-'Ahdîhi'l Kadîm ve'l-Cedîd* olarak zikredildiği görülmektedir.¹²⁶ Eserin *Tekvin Kitabı*'nın yorumu J.C.J. Sanders tarafından iki cilt halinde 1967 yılında İngilizce tercüme edilmiştir.¹²⁷ Şerhin modern zamandan önce Arapça yazılmış tek *İncil* şerhini oluşturması açısından çok önemli olduğu söylenebilir.¹²⁸

4. *Fıkhu'n-Nasrâniye*: Ebü'l-Ferec'in bütün Hıristiyan dindaşların anlayabilecekleri seviyede bir fıkıh veya ilmihal kitabı olarak kaleme aldığı bu eser, 1956-1958 yıllarında Wilhelm Hoenerbach ve Otto Spies tarafından Almanca tercümesi ile birlikte neşredilmiştir.¹²⁹

5. *Makâle Sağîretu fi'z-Zevâc*: Küçük yaşta evlilikler hakkında yazılmış bir risâle olup Vatikan Kütüphanesi ve Diyarbakır Keldânî Kilisesi'nde günümüze ulaştığı belirtilmektedir.¹³⁰ Tespit edebildiğimiz kadarıyla, eser hakkında herhangi bir çalışma mevcut değildir.

6. *Makâle fi Usûlu'd-Diniyye*. Hıristiyanlığın temel usullerinin incelendiği eserin günümüze ulaşmış bir nüshasının olmadığı ifade edilir. Lakin eserin el Mu'taman İbn el-'Assâl'ın (ö. y. 13. Asır) *Mecmu'u Usûlu'd-Din* adlı derlemesinde bazı parçalar halinde günümüze kadar korunduğu söylenebilir.¹³¹

¹²³ Bu eseri üşenmeden fotoğraflayan ve benimle paylaşan kıymetli hocam Mehmet Şimşek'e sonsuz teşekkürlerimle..

¹²⁴ İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 325.

¹²⁵ George Graff, *Geschichte Der Christlichen Arabischen Literatur*, vol. 2, 165; Julian Faultless, "Ibn al-Tayyib", 682.

¹²⁶ Yusûf Habbî, "Ebü'l-Ferec Abdullah b. et-Tayyib", 256.

¹²⁷ İbnü't Tayyib, *Firdevsu'n-Nasrâniye (Commentaire sur la Genese)*, J. C. J. Sanders (Çev.), 2 vols, (Louvain, 1967).

¹²⁸ Julian Faultless, "Ibn al-Tayyib", 682.

¹²⁹ İbn Tayyib, *Fıkhu'n-Nasrâniye (Das Recht der Christenheit)*, nşr. Wilhelm Hoenerbach ve Otto Spies ([Louvain, 1956-57](#)).

¹³⁰ George Graff, *Geschichte Der Christlichen Arabischen Literatur*, vol. 2, 176.

¹³¹ el Mu'taman İbn el-'Assâl, *Mecmu'u Usulu'd-Din ve Mesmû' Mahsûlü'l-Yakîn*, nşr. A. Vadî', (Kahire: Matbaatü'l-Abâ'l-Fransiyîn, 1998).

7. *Makâle fi Reddi 'alâ men Kâle enne Meryem Vâlidetu'l-lah*: Ebü'l-Ferec'in teslis bağlamında Hz. Meryem'in Allah'ın annesi olduğunu söyleyenlere karşı bir reddiyesidir.¹³²

8. *Kitâb fi't-Tevhid*: Ebü'l-Ferec'in Tevhid hakkında yazmış olduğu bir risâlesidir. Eserin yalnızca tek bir nüshası mevcut olmasına rağmen içeriğine dair herhangi bir malumat yoktur. Ancak risâlenin büyük ihtimalle Hıristiyanlığın Tanrı öğretisini savunabilmek adına yazıldığı söylenebilir.¹³³

9. *Makâle fi't-Teslîs*: Ebü'l-Ferec'in teslis hakkında yazmış olduğu bir makalesidir. Eser ilk olarak Gerard Troupeau tarafından 1971-1972 yılları arasında Fransızca tercümesi ile birlikte neşredilmiştir.¹³⁴ Ayrıca Samîr Khalil tarafından 1976 yılında yeniden neşredilmiştir.¹³⁵ Troupeau, eseri bir giriş olmak üzere yedi bölümde incelemiştir. Ebü'l-Ferec'in Müslüman bir ortamda yetişmesinden ötürü Hıristiyanlığın temel öğretisi olan Teslis'i Tevhid anlayışı üzerinden aktardığı söylenebilir. Risâlede dikkat çeken bir başka husus ise onun Yahudilik dinini doğrudan ifade etmesine rağmen İslâmiyet'i diğer dinler şeklinde dolaylı olarak aktarmasıdır.

10. *Makâle fi't-Teslîs ve't-Tevhîd*: Eser, ilk olarak Gerard Troupeau tarafından 1973 yılında Fransızca tercümesi ile birlikte neşredilmiştir.¹³⁶ Onun bu makalesinin yukarıdaki *Teslîs* makalesinde incelenen konuları daha gelişmiş bir biçimde ortaya koyduğu söylenebilir. Eser on bölümden oluşmaktadır. Ebü'l-Ferec, burada Teslis anlayışını ortaya koyarken ne eksik ne de fazla sadece üç hipostazın olduğunu ifade eder.

11. *Makâletu Muhtasaru fi'l-Ekânîm ve'c-Cevher ve Enne fi'l-li'c-Cevher*. (*Hipostaz ve Cevher Hakkında ve Cevher Üzerine Bir Özet*): Makale Gerard Troupeau tarafından Fransızca tercümesiyle birlikte neşredilmiştir.¹³⁷ Ayrıca Samir Khalil tarafından da *Makâle fi l-Ekânîm ve'c-Cevher* adıyla

¹³² Yusûf Habbî, "Ebü'l-Ferec Abdullah b. et-Tayyib", 257.

¹³³ Julian Faultless, "İbn al-Tayyib", 693.

¹³⁴ İbn Tayyib, *Makâletu fi't-Teslîs (Le traite sur l'Unite et la Trinite)*, Gerard Troupeau (Nşr.) *Pd'O 2* (1971-72), 71-89.

¹³⁵ İbn Tayyib, *Makâletu fi't-Teslîs*, nşr. İbn Samîr Khalîl [Samîr], *Bayn al-Nahrayn 4* (1976), 347-382.

¹³⁶ İbnü't-Tayyib, *Makâletu fi't-Teslîs ve't-Tevhîd*, nşr. Gerard Troupeau, *Bulletin d'Etudes Orientales 25* (1972), 105-123.

¹³⁷ İbnü't-Tayyib, *Makâletu Muhtasaru fi'l-Ekânîm ve'c-Cevher ve enne fi'l-li'c-Cevher*, nşr. Gerard. Troupeau, *Orientalia Hispanica, Sive Studia F.M. Pareja Octogenario Dicata. Vol.1. Arabica-Islamica, Pars Prior XI*, (Leiden: 1974), 640-44.

neşredilmiştir.¹³⁸ Bu kısa makale bir giriş iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ebü'l-Ferec'e göre eylem, cevher olan İlâha/Tanrıya ait olup sıfatlarla ilişkilendirilmediği için cevher birdir. İkinci bölümde ise hipostazlar arasında geçişi sağlayacak bir hiyerarşinin olmadığını tartışır. Bu makalenin en önemli özelliği Hıristiyanlığın temel doktrini olan Teslis inancının Tevhid ilkesi üzerinden açıklanmasıdır.

12. *el-Kelâm fi'l-İttihâd*: Risâle orijinal metnin en az dört bölümden oluştuğu ancak sadece iki buçuk bölümünün günümüze kadar korunduğu ifade edilmektedir.¹³⁹ Buna rağmen Teslis inancına bağlı olarak Tanrı'nın Bir olduğuna dair önemli görüşler aktarılmaktadır. Risâlede Ebü'l-Ferec ittihâdın öncelikle üç bakımdan özetlenmesi gerektiğini, yani "İttihâd nedir?", "Bir nedir?" ve "Hangi açılardan kendisine Bir denir?" şeklindeki bu üç sorunun cevaplanması gerektiğini ifade eder.¹⁴⁰ Kendisi Bir'in on iki anlamının olduğunu söyler, ittihâdın tanımını ve özelliklerini kısa bir şekilde açıklamaya çalışır. Ayrıca Ebü'l-Ferec'in bu risâlesinde ittihâdı sadece ezeli oğul hipostazı bağlamında incelediği ve geri kalan son iki hipostaza değinmediği söylenebilir. Kendisi bu konuda Yakubî, Melkit ve Nestûrî mezheplerinde ezeli oğul hipostazının nasıl benimsenmesi gerektiğine dair görüşleri aktarır ve bu konuda Nestûrî olmasından dolayı kendi mezhebinin görüşünü doğru bulur.¹⁴¹ Graf bu risâlenin *Makâletü fi't-Teslîs ve't-Tevhîd* adlı risâlenin bir devamı olduğuna dair görüş beyan ederken Samir ise bu risâlenin müstakil bir çalışma olduğunu savunur.¹⁴²

13. *Difâu 'ani'l-İlm (İlmin Savunulması)*: Samîr Halil bu risâleyi 1972 yılında *Risâletü'l-Kenîse* dergisinde yayımlamıştır.¹⁴³

14. *Fi'l-İlmi ve'l-Mucizeti (İlim ve Mucize Hakkında)*: Bu özlü risâle Paul Sbath tarafından 1929 yılında neşredilmiştir. Eseri incelediğimizde Ebü'l-Ferec'in hem bir filozof olması hem de dinî vazifelerde bulunmuş olmasından ötürü ilim ve mucize hakkında ortaya koyduğu görüşlerin

¹³⁸ İbnü't-Tayyib, *Makâle fi l-Ekânîm ve'l-Cevher*, nşr. Samîr Khalîl [Samîr], *Şadîq al-Kâhin* 14 (1974), 133-43.

¹³⁹ Julian Faultless, "Ibn al-Tayyib", 690.

¹⁴⁰ İbn Tayyib, *el-Kelâm fi'l-İttihâd*, nşr. Gerard Troupeau, *Parole de l'Orient* 8 (1977-78), 141-150.

¹⁴¹ İbn Tayyib, *el-Kelâm fi'l-İttihâd*, 148-150.

¹⁴² Graf, *GCAL*, vol 2, 171-72; Samir Halil, 'Bibliographie', *Islamochristiana* 2,(1976), 207.

¹⁴³ İbn Tayyib, *Difâu'l- ani'l- İlm*, nşr. Samîr Halil, *el- Mecelletü Risâletü el-Kenîsetü*, 4, (1972).

onun felsefeci bakış açısını ortaya koyması açısından önemlidir. Ebü'l-Ferec, bu kısa risâlesinde bağlı olduğu Nesturî mezhebinde burhânın aklî olmasından ötürü duyuşal olan mucizeden daha şerefli olduğunu ifade eder. Bu doğrultuda burhânî delilin aklî, mucizevî delilin duyuşal olduğunu, bu durumda aklın duyuşaldan daha şerefli olması gerektiğini ve sonuç itibarıyla de burhânın mucizeden daha şerefli olması gerektiğini ifade etmeye çalışır. Kendisi mucizenin oluşabilmesi için mahsus bir mekânın, mahsus bir zamanın ve mahsus bir ümmetin olmasını şart koşar. Bu üçü gerçekleşmediği durumlarda mucize gerçekleşmez. Burhân ise her mekânda, her zamanda ve her ümmetle beraber mevcut olur. Bundan dolayı da burhân mucizeden daha saygın ve üstündür.¹⁴⁴ Kısacası Ebü'l-Ferec bu risâlesinde burhânın mucizeden daha şerefli olduğunu felsefî bir bakış açısıyla farklı şekillerde ispatlamaya çalışmaktadır.

15. *Makâle fi'l-Kıyâme (Yeniden Dirilme Hakkında)*: Eser günümüze ulaşmasa bile bir özeti *Mecmu'u Usulu'd-Din* adlı eserde fragman halinde bulunduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁵

16. *Te'dîd Ârâu en-Nâs fi'l-İttihâdı ve Hucecihim: (İnsanların İttihâd Hakkındaki Görüşleri ve Delilleri)*: Eser, Samîr Halil tarafından 1977 yılında neşredilmiştir.¹⁴⁶ Ayrıca söz konusu bu risâle Mu'taman İbn el-'Assâl'ın, *Mecmu'u Usulu'd-Din* adlı çalışmasında da günümüze ulaşmıştır.¹⁴⁷

17. *fi's-Savm (Oruç Hakkında)*: Ebü'l-Ferec'in oruç hakkında yazmış olduğu bir risâledir.¹⁴⁸ Hakkında herhangi bir çalışma yapılmadığı için içeriği konusunda çok fazla bir malumata sahip değiliz.

Sonuç

İbn Sînâ'yla çağdaş olan Ebü'l-Ferec'in İskenderiye geleneğine ciddi anlamda vakıf olduğunu söyleyebiliriz. Antik kültürün İslâm dünyasına intikalinde tercüme, şerh ve telif olmak üzere pek çok eser kaleme alarak katkı sağlamıştır. Onun velûd bir filozof ve ansiklopedik bir bakış açısına sahip bir düşünür olması dikkate değer bir husustur. Özellikle yaşadığı

¹⁴⁴ İbn Tayyib, *fi'l-İlm ve'l-Mucize, Mebâhisü Felsefiyetü Diniye*, (içinde), nşr. Paul S bath, (Kahire: Mektebetü Ferîderîğ, 1929), 179-180.

¹⁴⁵ Julian Faultless, "İbn al-Tayyib", 696-697.

¹⁴⁶ İbn Tayyib, *Te'dîd Ârâu en-Nâs fi'l-İttihâdı ve Hucecihim*, nşr. Samîr Halil, *Mecelletü Beynen Nahreyn*, 5, (1977), 247-262.

¹⁴⁷ el Mu'taman İbn el-'Assâl, *Mecmu'u Usulu'd-din*, 192-220.

¹⁴⁸ Yusûf Habbî, "Ebü'l-Ferec Abdullah b. et-Tayyib", 257.

ve kendinden önceki döneme dair ilmî mirası tevarüs ederek İslâm dünyasında bu geleneğin önemli bir temsilcisi olmuştur.

Felsefe ve mantık alanında çok sayıda şerh yazmasına rağmen onlardan sınırlı sayıda günümüze ulaştığını söyleyebiliriz. Özellikle günümüze ulaşan mantık eserlerinden *Eisagoge Şerhi* ile *Kategoriler Şerhi* Helenistik dönem şarihlerin görüşlerini yoğun bir şekilde yansıtmaktadır. Ayrıca bu iki şerhinde Burhân adlı esere atıfda bulunması ve ilgili konu çerçevesinde kıyas formuna başvurması dikkate değer bir husustur. Nitekim mezkur şerhler ışığında onun mantığın diğer konularına da ciddi anlamda vakıf olduğunu ifade edebiliriz.

Ebü'l-Ferec'in her iki şerhinde hem üslûp hem de içerik açısından İskenderiye şerh geleneğini benimsemesi İslâm dünyasında mezkûr geleniğin en önemli temsilcisi olduğunu belirtebiliriz. Bu bağlamda her iki şerhinde ilgili konunun bitiminde konuyla ilgili çeşitli şukûk (kuşkuları) belirtmesi ve bunlara yönelik çözüm önerilerinde bulunması İskenderiye geleneğinin bir devamıdır. Bu kuşkuların belirtilmesinin temel sebebi ise Aristoteles'in felsefî sisteminde muhtemel şüphe ya da çelişki izlenimi ortadan kaldırma çabası olarak görülebilir.

Dinî nitelikli eserlerin birçoğu çeşitli kütüphanelerde ve kiliselerde mevcut olup bunların büyük bir kısmı neşredilmiştir. Sadece bu eserlere baktığımızda bile Ebü'l-Ferec'in dinî alanda da kendini çok iyi yetiştirmiş olduğunu görebiliriz. Özellikle *Kutsal Kitapları* şerh etmesi ve bunların pek çok nüshalarının farklı kiliselerin ve manastırların kütüphanelerinde bulunması onun özgün ve saygı duyulan biri olduğunu gösterir. Aynı zamanda Müslüman bir ortamda yetişmesine rağmen teslisi sıkı bir şekilde savunması ve bu alanda çeşitli makaleler yazması onun bir Hıristiyan savunucusu olduğunu ortaya koyması açısından da önemlidir.

Kaynakça

'Assâl, el Mu'taman İbn el. *Mecmu'u Usulu'd-Din ve Mesmû' Mahsûlü'l-Yakîn*. nşr. A. Vadi. Kahire: Matbaatü'l-Abâ'l-Fransîyîn, 1998.

Adamson, Peter, C. Taylor, Richard. *İslâm Felsefesine Giriş*, çev. Cüneyt Kaya. İstanbul: Küre Yayınları, 2018.

Alaattin TEKİN

Adamson, Peter. *Philosophy in the Islamic World a History of Philosophy Without Any Gaps*. İngiltere: Oxford University Press, 2006.

Alper, Ömer Mahir. "İbn Sînâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim, 05.05.2020). <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ibn-sina#1> (05.05.2020).

Aristoteles. *Kitâbu't-Tabia' li Aristûtâlîs*. nşr. Abdurrahman Bedevî. Kahire: 2007.

Aristoteles. *The Arabic Version of Aristotle's Historia Animalium Book: I-X of the Kitâb Al-Hayawân*. nşr. Lourus S. Filius. Boston: Brill, 2018.

Assemani, J. S. *Bibliotheca Orientalis De Scriptoribus Syris Nestorianis, III*. Roma: 1725.

Bar Hebraeus. *Abu'l-Ferec Tarihi*. C. 1, çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Beyhâki. *Tetimme-i-Svânî'l-Hikme*. thk. Muhammed Kürdî Ali. (Paris: Dâru-Bîblion, 2007).

Brock, S. P. *A Brief Outline of Syriac Literature (Moran "Eth"o 9)*. Kottayam, 1997.

Câbirî, Ali Hüseyin el. *Ebü'l-Ferec b. et-Tayyib el-Bağdâdî Reîsu Beytü'l-Hikmetü'l-Abbâsî*. Bağdat: Beytü'l Hikme, 2002.

Daiber, Hans. "Abu'l-Farag Ibn At-Tayyib On Plants An Inquiry Into His Sources". *Erdem Dergisi*, C. 9, Sayı 26, (1996).

Demirci, Mustafa. *Beytü'l-Hikme*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

Dunlop, D. M. "The existence and definition of philosophy, from an Arabic text ascribed to al-Farabi", *Iraq*, C. 13/No. 2. Bağdat (1951), 76-94.

Endress, Gerhard, Ferrari, Cleophea. "Abu'l-Farağ I.n al-Tayyib", *Philosophy in the Islamic World Volume 1: 8th-10th Centuries*, ed. Ulrich Rudolph, Rotraud Hansberger ve Peter Adamson, 496-507. Brill, 2017.

Endress, Gerhard. "Ibn al-Tayyib's Arabic Version and Commentary of Aristotle's De Caelo", *Studia Graeco-Arabica* 7. İtalya: Pacini, 2017.

Fahri, Macid. *İslâm Felsefesi Tarihi*. çev. Kasım Turhan. İstanbul: 2000.

Faultless, Julian. "Ibn al-Tayyib"., *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History (900-1050)*. ed. David Thomas, Alex Mallett, vol 2, 667-697. Boston: Brill Leiden, 2010.

Mantıkçı ve Şarih Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib'in Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

Ferrari, Cleopha. "Ibn al-Tayyib", *Encyclopedia of Medieval Philosophy Philosophy Between 500 and 1500*. ed. Henrik Lagerlund. 528-531. Londra: Springer, 2011..

Ferrari. "Introduction". *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*, Boston: Brill, 2006.

Graf, George. *Geschichte Der Christlichen Arabischen Literatur*, vol. 2. Vaticana: Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica 1944.

_____. *New Manuscript Finding From Indian Libraries*. no. 47. 1986.

Gutas, Dimitri. "Origins in Baghdad", *The Cambridge History of Medieval Philosophy*. Vol. 1. 13-25. Cambridge University Press, 2010.

Gutas. *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*. çev. Lütfü Şimşek, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018.

Gyekye, Kwame. *Arabic Logic: Ibn al-Tayyib's Commentary on Porphyry's Eisagoge*. Albany: State University of New York Press, 1979.

Habî, Yusûf, "Ebü'l-Ferec Abdullah b. et-Tayyib". *Mecmuatü Mecelletü'l-İlmi'l-Irâkî*, S. 4, 248-272, (1982).

_____. "Ebu'l-Ferec Abdullah b. Et-Tayyib", *Mecelletü'l-Mücme'- el-İlmi'l-Irâkî*, C. 4, S. 33, 238-271, (1986).

Halil, Samir, 'Bibliographie'. *Islamochristiana* 2. (1976).

İbnü't-Tayyib, Ebü'l-Ferec Abdullah. *İstismâr Makâletü Fîsâğğûras el-Ma'ruf biz'Zehebiye Tefsîru Bruklus*. nşr. Neil Linley. New York: Arethusa Monographs X, 1984.

_____. *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*. nşr. Cleophea Ferrari. Boston: Brill, 2006.

_____. *eş-Şerhu'l-Kebîr li-Mâkûlati Aristû*. nşr. Ali Hüseyin el-Câbirî. Dimeşk: Daru't-Tekvîn, 2010.

_____. *Tefsîru Kitâbi Eisagoge li Furfûryûs*, nşr. Kwame Gyekye. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1975.

_____. *Firdevsu'n-Nasrâniye (Commentaire sur la Genese)*, çev. J. C. J. Sanders. 2 vols. Louvain, 1967

Alaattin TEKİN

_____. *Difâu'l- ani'l- 'İlm*, nşr. Samîr Halil. 255-259, 305-309, 368-372. *el- Mecelletü Risâletü el-Kenîse*. S. 4, (1972).

_____. *el-Kelâm fi'l-İttihâd*. nşr. Gerard Troupeau. *Parole de l'Orient* 8 (1977-78), s. 141-150.

_____. *er-Ravd en-Nadîr fi Tefsîri'l-Mezâmîr*. nşr. Yusuf Mankuryus ve Habîb Circis. Kahire: 1902.

_____. *Fıkhü'n-Nasrâniye (Das Recht der Christenheit)*. nşr. Wilhelm Hoenerbach ve Otto Spies. Louvain, 1956-57.

_____. *fi'l-'İlm ve'l-Mucizeti. Mebâhisü Felsefiyetü Diniye*, (içinde). nşr. Paul Sbath. 179-180. Kahire: Mektebetü Ferîderîğ, 1929.

_____. *Makâletü fi't-Teslîs (Le traite sur l'Unite et la Trinite)*, nşr. Gerard Troupeau. *Pd'O* 2 71-89. (1971-72).

_____. *Makâletü fi't-Teslîs*. nşr. İbn Samîr Khalîl [Samîr]. *Bayn al-Nahrayn* 4 (1976), 347-382.

_____. *Te'dîd Ârâu en-Nâs fi'l-İttihâdı ve Hucecihim*. nşr. Samîr Halil. *Mecelletü Beynen Nahreyn*, S. 5, (1977), 247-262.

_____. *Tefsîru Meşrikî*. nşr. Yusuf Mankuryus. Kahire: 1908.

_____. *Makâle fi l-Ekânîm ve'l-Cevher*. nşr. Samîr Khalîl [Samîr]. *Şadîq al-Kâhin* 14 (1974), 133-43.

_____. *Makâletü fi't-Teslîs ve't-Tevhîd*. nşr. Gerard Troupeau. *Bulletin d'Etudes Orientales* 25 (1972), 105-123.

_____. *Makâletü Muhtasaru fi'l-Ekânîm ve'c-Cevher ve enne fi'l-li'l-Cevher*. nşr. Gerard. Troupeau. *Orientalia Hispanica, Sive Studia F.M. Pareja Octogenario Dicata. Vol.1. Arabica-Islamica, Pars Prior XI*. Leiden 1974, 640-644.

İbn Ebî Useybia. *Uyûnu'l-Enbâ fi-Tabakâti'l-Atibbâ*. thk. Nizâr Ridâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

İbn Sînâ. *el-Mubâhesât*. Kum: İntişârât-i Bîdâr, 1413.

_____. *Kuva-i Erbaa*. çev. Mirza Mesud Baykal, *Türk Tıp Tarihi Arkivi* 2(7), 70-73, (1938).

_____. *Risâle fi'r-Red ile's-Şeyh Ebi'l-Ferec İbni't-Tayyib fi't-Tıb Resâ'il* (içinde). nşr. Hilmi Ziya Ülken. C. I. Ankara: 1953.

Mantıkçı ve Şarih Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib'in Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

1910.

İbnu'l-Kıftî. *İhbâru'l-Ulemâ bi- Ahbâri'l-Hûkemâ*. thk. İbrahim Şemsuddin. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, 2005.

İbnu'n-Nedîm. *el-Fihrist*. Beyrut: Daru'l-Meârif, 1998.

İshak, Câk. "Makaletü fi Tövbeti li İbni'-Tayyib'in Önsözü". *Mecelletü Beyne'-Nahreyn*, C. 17, Irak, (1989). 40-63.

Kayacak, Ahmet. *Bağdat Okulu ve İslâm Düşüncesindeki Yeri*. İstanbul: Üniversite Kitapevi Yayınevi, 2004.

Kellermann, Mechthild. *Ein Pseduo-Aristotelischer Traktat über die Tugend. Edition und Übersetzung der Arabischen Fassungen des Abu Qurra und des Ibn at-Tayyib*. Erlangen: 1965.

Kerimov, Übeydullah. "İbn Sînâ'nın Hocaları, İbn Sînâ'nın Orta Asyalı Hekim Çağdaşlarıyla Bilimsel Bağları Üzerine". çev. Fegani Beyler. *BUSBED*, Yıl 7, Cilt 7, Sayı 13, 324-327,(Bahar 2017)

Lameer, Joep. "The Organon of Aristotle in the Medieval Oriental and Occidental Traditions", *Journal of the American Oriental Society*, 90-98, Vol. 116, No. 1 (Jan. - Mar., 1996).

Mahmut Kaya, "İbnü't-Tayyib, Ebü'l-Ferec". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Erişim, 05.12.2019). <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ibnut-tayyib-ebul-ferec> (05.12.2019).

March, Rudolf. *Catalogue of Arabic Manuscripts (Yahuda Section) in the Garrett Collection*. New Jersey: Princeton Uniersity Library, 1977.

Metâ, Amr bin. *Kitâbu'l-Mecdel*. Roma: İhbâru Bitârketi Kursiyi'l-Meşrik, 1896.

Nuruosmaniye 3610, *Kitâbu'n-Nükes ve'l-İsmâr et'-Tıbbiye ve'l-felsefiyye*, v.3a.

Özpilavcı, Ferruh. "Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in EisagogeŞerhi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 19, (2009), 105-149.

Platti, Emilio, "Yahyâ ibn `Adî", *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History (900-1050)*. ed. David Thomas, Alex Mallett, 390-438. Boston: Brill Leiden, 2010.

Porphyrios. *Eisagoge*. çev. Ebu Osman ed-Dımeşkî, *Mantıku Aristû* (içinde). nşr. A. Bedevî. C. 3. 1021-1068. Kahire: 1952.

Alaattin TEKİN

_____. *Eisagoge*. çev. Ebu Osman ed-Dımeşkî. nşr. A. Fuat Ehvânî. Kahire: 1952.

Rescher, Nicholas. *The Development of Arabic Logic*. London: 1964.

Stern, S. M. "Ibn al-Ṭayyib's Commentary on the Isagoge", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. University of London, Vol. 19, No. 3, 419-425, (1957).

_____. "Ibn Al-Samh". *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 1/2, 31-44, s. (Apr., 1956).

Suvâr, Hasan bin. *et-Ta'likâtü'l-Hâridetü fi'l-Mahtûtâti ala Tercümeti Kitâbi'l-Makûlât. Mantıki Aristû* (içinde). C. 1. 77-96. nşr. A. Bedevî. Kuveyt: 1980.

_____. *et-Ta'likâtü'l-Hasan b. Suvâr, Eisagoge* (içinde). nşr. Ahmet Fuat Ehvânî. Kahire: Dâru Ecyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1952.

Şehrâzûrî, Şemsuddîn eş. *Nüzhetü'l-ervâh, Bilgelerin Tarihi ve Özdeyişleri*. çev. Eşref Altaş. İstanbul: YEK, 2015.

Tekin, Alaattin. *Yahya İbn 'Adî'nin Mantık Anlayışı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Terzioğlu, Arslan., "Bîmârîstan". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. Erişim, (03.12.2019). <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/bimaristan>.

Ülken, Hilmi Ziya. *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

Vural, Mehmet. *İslâm Felsefesi Tarihi, İslâm Düşüncesinin Tarihsel Seyri*. Ankara: Elis Yayınları, 2018.

Logician and Commentator Abû Al-Faraj 'Abd Allâh Ibn Al-Tayyib's Life, Scientific Scholarly and Works

Alaattin TEKİN*

Extended Abstract

* Ph.D., Res. Asst., Dicle University Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Sciences, alaatekin@gmail.com

This study have constituted the life, scientific scholarly and works of the logician and commentator Abû Al-Faraj 'Abd Allâh Ibn Al-Tayyib. Sources state that he was born in Baghdad in 980 and died there in 1043. Abû al-Faraj is an Assyrian philosopher, logician, naturalist, physician, and Christian theologian, affiliated with the Christian Nestorian sect. He is also contemporary with Avicenna.

However, Avicenna cynically scorns Abû al-Faraj's views on logic and philosophy, and severely criticizes him by stating that his works should be burned and returned to the second-hand booksellers.

Baghdad, the capital of the Abbasid state in the tenth and eleventh centuries, was a city where the current Islamic culture was intensely lived and was the most important cultural and educational center of the world. Abû al-Faraj, who grew up in such an environment, was in a religious position and was a doctor who was an expert in treating people coming from Baghdad and abroad, and thanks to his knowledge of the ancient tradition, he took his place on the stage of history as a philosopher loved and respected by the society in Baghdad. It is noteworthy that Abû al-Faraj, inheriting a rich cultural and philosophical heritage in Baghdad, treated everyone equally, was at an equal distance to every student who came to his council and demanded knowledge, and earned the scientific and personal respect of different segments.

When we look at the scientific environment in which Abû al-Faraj lived, it is seen that our philosopher was in a great circle of science from the moment he started to study science. In this circle of science, he is in the tradition of being at the head of the Baghdad School as his teachers and inheriting as a teacher-student.

Abû al-Faraj is the last representative of the Baghdad School, which continued for several generations, and the last great translator of Greek science. With him, a scientific tradition emerged in Baghdad. Again, he was one of the last defenders of the scientific tradition that developed and perpetuated the Greek intellectual legacy. After him, the translation movement in Baghdad was seriously completed, and the works for copyright, commentary and criticism were put forward. Thus, it is seen that the ancient Greek philosophical heritage was developed and shaped.

Alaattin TEKİN

Therefore, it can be said that the Islamic world has gone beyond the knowledge of Greek science and philosophy and has reached a level that can surpass it in many areas.

Abû al-Faraj's wide spectrum, including philosophy, logic, theology, translator, interpreter natural science, Christian theology and literature, enabled him to have an encyclopedic perspective. His writings represent an encyclopedic attempt to reveal all the knowledge on specific topics available at that time. It is stated that he tried to be a devoted commentator aiming at systematization rather than a critical acceptance of Aristotelian philosophy, and his understanding of Aristotle was shaped by the Neoplatonic school tradition of late ancient commentators.

Abû al-Faraj's *Commentary on Eisagoge and Categories* are the two most important commentaries that have survived to the present day. These two commentaries intensely reflect the tradition of Alexandria in terms of both style and content. Rich references and references on the subject in the two commentaries mentioned are important issues that make his commentaries rich.

In this regard, it is a matter of concern for the commentators and their works, which are not referenced on a subject that everyone agrees on, but who express different views on the subject, and that they refute their views by putting forward various evidences and declare the correct view on this issue. In addition, stating the doubts about the subject at the end of each topic and suggesting solutions for them is a matter that reflects the tradition of Alexandria commentary.

When the religious works of Ebü'l-Ferec are examined, it is seen that these works are also quite numerous. Considering the content of his religious works, it can be said that Ebü'l-Ferec is a kind of defender of Christianity, since he wrote works such as *Maqâlah fi at-Taslîs* and *Maqâlah fi at-Taslîs ve et- Tawhîd*. It is seen that Abû al-Faraj not only defended Christianity, but also tried to reconcile philosophy and Christian belief with each other thanks to his knowledge of philosophy. When these are taken into consideration, it is seen that Abû al-Faraj religious identity outweighs his contributions to philosophy and medicine, along with his

commentary works that he put forth, apart from his philosopher and physician identity.

Abû al-Faraj also commentated the Holy Bible, apart from writing basic works that could guide his fellow believers in religious matters. It is stated that this commentary has an important influence on the Syriac commentary tradition, as well as spreading among the East Syriacs and then reaching the Coptic and Ethiopian Orthodox Christian tradition. The existence of many copies of this commentary that has survived to the present day allows us to understand how important it is in the Christian tradition. This shows that Abû al-Faraj was a devout Christian and served his religion with a sense of duty.